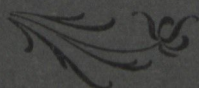

2581

Erdély társadalma és művelődése az Approbata Constitutiókban

Írta :

BEKE IDA

KOROKNAY-NYOMDA SZEGED
1927

XB 94242

Al

Erdély társadalma és művelődése az Approbata Constitutiókban

Írta :

BEKE IDA

KOROKNAY-NYOMDA SZEGED
1927

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000702797

Bevezetés.

Budavár elvesztése után az anyaországtól elszakadt Erdély, mint különálló ország, önálló államéletet élt, melynek saját törvényhozása Szapolyai János halála után az 1540. év augusztus 29-én tartott segesvári országgyűlésen vette kezdetét. Ez időtől fogva minden évre esik egy-két országgyűlés, ami természetesen a törvények túlságos felhalmozódását idézte elő. Igaz ugyan, hogy nagyrészt elveszett a háborús zavarok idején, de a megmaradottakon se igen tudtak később eligazodni, a bennük rejlő ellenmondások miatt. Így azután szükségessé vált egy olyan törvénykönyv szerkesztése, mely a meglévő törvények kiválogatása és összeegyeztetése alapján a jogélet minden ágában alkalmazandó törvényeket fölöleli. Ennek megvalósítására az első kísérlet Bethlen Gábor „Perrend“-je volt, 1619-ben. I. Rákóczi György a vármegyék és városok levéltáraiban szétszórta összes törvénycikkek összegyűjtését rendelte el; de halála megakadályozta abban, hogy törvénykönyvvé állíttassa össze. Ezt fia, II. Rákóczi György végezte el helyette, ki az 1652. évi, gyulafehérvári országgyűlés határozata alapján 12 tagú bizottságot küldött ki a törvénykönyv megszerkesztésére, mely még ez év végén el is készült.

A fejedelem tanácsosaival szigorúan felülvizsgálta, majd az 1653. évi országgyűlés elé vitte, hol felolvasták, megvitatták s a rendek jóváhagyása után „Approbatae constitutiones regni Transsilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum“ cím alatt megerősítette s 1653 március 15-én kiadta.¹ — Ezen törvénykönyv alapján igyekeztem megrajzolni a következőkben Erdély e korbéli társadalmát és művelődését.

---

1. Magy. Törvénytár. 1540—1848. évi Erdélyi Törvények. Bevezetés.

1. Föld és népe.

Erdély földrajzi helyzete. Lakosságának, a magyarok, székelyek, szászok, oláhok és szerbek viszonyainak ismertetése.

Hazánk területének délkeleti, természetlől egységessé alkotott része Erdély, egészen a XVI. század második feléig inkább csak földrajzi fogalomként szerepelt, noha már a királyság kezdete óta külön országnevet viselt. Gellért püspök életrajza Erdélyi részek (Partes Transsilvaniae) néven említi, Anonimus, Kézay, a Képes Krónika, Beldi codex és Túróczy Erdőelő, Erdőelve, Erdély és Erdőntúli ország-ról beszélnek. Határai kelet és délkelet felől természetes határok, míg nyugaton az akkori Hunyad—Fehér—Torda—Kolozs—Doboka és Belső Szolnok megyék s a Besztercevidék nyugati, illetőleg északi határai egyúttal Erdély határait is megvonták. Területét Szent István kapcsolta Magyarországhoz, midőn 1002 ben diadalt aratott nagybátyján, Gyulán; ki egész Erdélyben a kormányzat élén állt.

Erdély sorsával összeforrt a tiszántúli megyék, az úgynevezett Partium sorsa is. Pártállásuk eleinte ingadozott, de végül is belátták, hogy Erdélyhez való csatlakozásuk különleges érdekeiket nem sérti, sőt elkerülhetik a török hódítást, mely Hatvan elfoglalásával határozottan keleti irányt vett. Így azután az 1544 augusztus elején, Tordán megtartott országgyűlés törvényhozásában már a tiszántúli megyék követői is résztvettek: „Mint az erdélyiekkel egyenrangú tényezők és ettől az időtől fogva azonos érdekelttségük és egymásrautaltságuk alapján Erdély politikai életével összeforrtak.”¹

Erdély lakossága három nemzetet foglalt magában: a magyart, székelyt és a szászt, melyek mellett, mint megtűrt nép szerepelt az idők folyamán beszivárgott oláh. Kevés számmal szerbek is fordultak elő, mert beköltözésük meg volt engedve, míg más rendek sérelmére nem voltak s az ország törvényeihez tartották magukat. Helyzetüket jellemző adat, hogy Báthory Kristóf azon szerbeknek, kik 1581-ben Temesvár vidékéről Kolozs és Torda vármegye néhány községében meg-

1. Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában. 7—8. l. és 49—50. l. Kerékyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. 97. lap.

telepedtek, a töröknek fizetendő országos adó kivételével mindennemű terhet elengedett.¹

A székelyekre vonatkozó törvénycikkekből látjuk, hogy régi szabadságuk és mentességük sértetlenül fennállott, de részt kellett venniük a hadjáratokban, mert aki háború idején kellok nélkül meg nem jelent a kijelölt helyen és időben, fejvesztésre ítélték, mit csak birtoka árán háríthatott el magától.² Minden nemes-lőfő, gyalog vagy darabont és egyéb vitézlő rend teljes és jó felszereléssel volt mindig ellátva, hogy szükség esetén rögtön indulhassanak a hadba.³ Idősb Rákóczi Györgynek a hadköteles lőfők és darabontok védelmére a nemességgel szemben hozott határozatai kimondják, hogy akik hatalmaskodás útján szereztek jobbágyokat, lőfő és darabont embereket, bocsájtásá őket vissza a zászlók alá. A lőfő vagy darabontnak fiúágon magvaszakadt szabad örökségét nem lehetett a leányok házasságával jobbágybirtokká tenni, hanem hites emberek megállapították az értéket, mit a legközelebbi férfirokon lefizetvén, annak tulajdonába ment át a birtok.⁴ Azon jószágokban, melyet örökségi joggal használtak birtokosaik, a királyi jog nem volt érvényesíthető. Ha valamelyik birtokban lett volna is királyi jog s a tulajdonos 32 évig háborítatlanul birta, felszabadult az alól s ismét a régi örökségi jogra tért vissza.⁵

A székelységen levő jobbágyoktól földesuruk engedélye nélkül senki örökséget nem vásárolhatott. A vitézlő rendtől is csak az 1650. évi 29. törvénycikk tartalma szerint. Az eladásnál először is a rokonokat, azután a szomszédokat kellett értesíteniök s ha ezeknek nem kellett, akkor eladhatták bárki másnak is. Az örökség igazi értékén felül sem az eladási, sem a vételár nem emelkedhetett, ami ezt meghaladta volna, azt elveszítette az illető és csak a tőkeösszeg letételével adták vissza az igazi örökösnek vagy eladónak.⁶

A székelységben a kapitányokat a fejedelmek nevezték ki, a fő és királybírákat pedig a székek szabadon választották tiszteletben tartva a fejedelem megerősítő jogát és hatalmát.⁷ Biráskodás tekintetében a székelyeket nem egyenesen a táblára és diétára idézték, csak a jobbágykeresésekben, beiktatások ellenmondásában, törvényes parancsok elleni engedetlenségben és hűtlenségben. Aki székelyföldi dologban indított pert, az a széken kezdte eljárását, honnan fellebbezés útján a táblára bocsájtatott. Ezen eseteken kívül a székelyeket a táb-

1. Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 366—367. lap.

2. Approb. Const. III. R. 76. Cz. 20. cz.

3. Approb. Const. III. R. 76. Cz. 8. cz.

4. Approb. Const. III. R. 76. Cz. 12. cz.

5. Approb. Const. III. R. 76. Cz. 7. cz.

6. Approb. Const. III. R. 76. Cz. 16. cz.

7. Approb. Const. III. R. 76. Cz. 1. cz.

lára vagy országgyűlésre idézni 200 forint büntetés terhe mellett volt eltiltva.¹

Midőn nyomozásra indultak a székelységben levő székeken, először törvényes széket hirdettek a főtisztok s úgy indultak el a kiválasztottakkal együtt, esküvel kötelezván embereiket, hogy akiket halált érdemlő bűnnel adnak ki, halállal is büntessék, akiket a földesuruk meg nem büntetett, azokat megbüntessék a törvények szerint.² A cirkálásokban való executiók dolgában az egyéb ott levő rendek is a székely nemesség törvényéhez alkalmazták magukat.³ A tetemrehívást, halál-ujtást a székelyek között teljesen eltörölték.⁴ A hadban szolgáló székelységet békében való postálkodásra nem kényszeríthették, hanem a tisztok rendelték arra alkalmas személyeket, kik a fejedelmekhez és a szomszéd országokba postálkodtak.⁵ Ingyen munka végzésétől a székelyek mentesek voltak, csak rendkívüli esetekben s a rendek beleegyezésével történhetett.⁶ Ha a székelyeket az ország hadiszolgálatában a határon átvitték, elegendő költséget kellett nekik adni, nem számítva ide a rendes postálkodást.⁷ A székelység Fehérvárról őrseget állítani nem volt köteles, sem sószállításra, valamint egyéb teherviselésre sem voltak kényszeríthetők.⁸

Erdély lakosságának másik eleme a szászság. Senkinek ingyen gazdálkodással nem tartoztak, aki nem a fejedelem parancsából teljesített szolgálatot.⁹ A királyföldről a közülük háború idején elbujdosott jobbágyok, ha előbbi lakóhelyükre vissza akartak térni, földesuruk köteles volt elbocsátani őket.¹⁰

Lézengő, bujdosó, a szegényeket zsaroló emberek megfogása és büntetése az országnak erről írott végzései szerint mentek végbe náluk is.¹² Amint a közönséges ingyen kvártélyt és gazdálkodást béke idején eltörölték, úgy a fejedelem lovainak tartásával a szászságot sem terhelték szükségén kívül.¹³ A tisztektől elfogott gonoszlevőket letartóztatásra bevinni és megőrizni a szász városok is kötelesek voltak.¹⁴

Erdély lakosságában, mint megtűrt népet ott találjuk az oláhokat is. A fegyverviselés el volt tőlük tiltva, kivételt csak a terhes szekereket kísérő kereskedők, molnárok, pásztorok, korcsmárosok és egyéb udvarbeli szolgák, továbbá urukat fegyverrel szolgáló emberek s a latrok kergetésére indulók

1. Approb. Const. III. R. Cz. 13 cz.

2. Approb. Const. V. R. 52. edict.

3. Approb. Const. V. R. 53. edict.

4. Approb. Const. V. R. 54. edict.

5. Approb. Const. V. R. 59. edict.

6. Approb. Const. V. R. 62. edict.

7. Approb. Const. V. R. 63. edict.

8. Approb. Const. V. R. 64. edict.

9. Approb. Const. III. R. 80. Cz. 1. cz.

10. Approb. Const. III. R. 80. Cz. 2. cz.

11. Approb. Const. V. R. 76. edict.

12. Approb. Const. V. R. 78. edict.

13. Approb. Const. V. R. 79. edict.

képeztek.¹ Ha más rendbeli, de egyébként jószándékú oláh embernél találtak fegyvert, büntetés nélkül vették el tőle.

2. A fejedelem és udvara.

Fejedelemválasztás, fejedelmi tanács, a fejedelem uralkodói jogköre.

Az önálló államként szereplő Erdély élén a szabadválasztással trónrahelyezett fejedelmek állottak. A szabad választás jogát a pártfogó török hatalom is elismerte, kötelezván magát, hogy az erdélyi és tiszántúli magyarországi részek rendei által választandó fejedelmet megerősíti s ennek jeléül mindjárt szépen felszerelt lovat, királyi pálcákst, kardot, zászlót és cimeres kardot küld a fejedelemnek. A szabad fejedelemválasztást biztosító okmány volt az alhname, melyet a porta minden egyes választásnál kiadott.² A trónralépő fejedelem esküvel fogadta az alkotmány épségbentartását, viszont neki is hűségesküvel tartozott minden nemes, vitézlő, vagy városi rend, vagy akkor midőn felavatták vagy pedig a tiszteltől hirdetett gyűléseken a legközelebb, szék napján mindenki a maga székes helyén. Aki ezt elfogadható ok nélkül elmulasztotta, megidézték s ha csak az eskü konok halogatását látták fennforogni, minden ingó és ingatlan vagyona elvesztésével sújtották az illetőt.³

A fejedelem mellett állott a fejedelmi tanács, melynek tagjait az országgyűlés választotta, a fejedelem pedig a választást megerősítette.⁴ A tanácsurak voltak hivatva ellenőrizni a fejedelmet törvényhozó és végrehajtó hatalmának gyakorlásában és segíteni tanácsaikkal intézkedéseiben. Ha a tanácsurak közül valamelyik az ország érdekeit sértő, rosszra vezető tetteire ösztönözte volna a fejedelmet, jogában állt neki hűtlenség vétkével száműzni az országból.⁵

A fejedelem uralkodói jogkörét a trónralépésekor eléterjesztett s magára kötelezőnek elismert conditiók határozták meg. Fejedelmi jog volt az országgyűlés összehívásának joga, helyének és idejének kijelölése, az országgyűlés megnyitása, elnökének kinevezése, javaslatok, előterjesztések készítése és beküldése, a hozott határozatok megerősítése, s végül az országgyűlés berekesztése.⁶ A végrehajtó hatalom is az ő kezében volt, ő küldötte meg az egyes helyeknek az országgyűlési végzéseket, melynek végrehajtásáról azon hivatalnokok

1. Approb. Const. V. R. 44. edict.

2. Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában 79. l.

3. Approb. Const. II. R. II. Cz. 1. cz.

4. Biró Vencel: Az erdélyi fejedelem jogköre. 31. l.

5. Approb. Const. II. R. 3. Cz. 1. cz.

6. Biró Vencel: Az erdélyi fejedelem jogköre. 17—29. l.

gondoskodtak, akiknek kinevezése szintén a fejedelem jogkörébe tartozott.¹

Fejedelmi jog volt a háborúüzenés, békekötés és idegen fejedelmekkel való szövetkezés joga is. Az országgyűléssel a fejedelem szavaztatta meg a szükséges katonaságot, ő határozta meg a hadfelkelés idejét, tartotta a hadiszemlét az összegyűlt katonaság felett. Kinevezte a sereg főlisztjeit, megszabta a lisztek fizetését, útasításokkal látta el a fővezért s elrendelte a seregfeloszlatást.

Legfőbb joga volt a külügyek intézése, hol alkalom nyílt diplomáciai rátermettségének bebizonyítására, Tudtán kívül senki idegen államokkal összeköttetést nem tarthatott fenn, követeket vagy levelet nem küldhetett, külföldre csak az ő engedélyével mehetett.

A pénzügy terén az övé volt az adókivetésre való javaslattétel joga, s a jövedelmek kezelése. A városok adózóképességét fokozhatta, kiváltságok adásával, vásártartások engedélyezésével. Adó alól való felmentés, adóleszállítás részben a fiscus birtokaiból való adományozás, mind őhöz tartoztak.

Az igazságszolgáltatásban, mint legfőbb bíró szerepelt. Tanácsával együtt külön bíróságot alkotott a hozzá fellebbezett ügyekben s az övé volt a kegyelmezés joga. A főbb bírákat kinevezte s az ítélet menetét gyorsíthatta vagy lassíthatta.²

3. Egyházi társadalom.

Jezsuiták, ferencrendiek, világi papok. A katolikus egyház vagyoni és jövedelmi szempontból. Protestáns papság szerepe Erdélyben. Oláh papság.

Erdély egyházi társadalmának jelentős tényezői voltak a jezsuita szerzetesrend tagjai, kiket Báthory István telepített be Kolozsvárra, 1579-ben.³ A Báthory-család nagy pártfogója volt a rendnek, Kolozsváron, Fehérváron, Nagyváradon intézeteket bízta a kezükre s nagy alapítványokat létesítettek a számukra. A protestánsok is jóindulattal viseltettek irányukban, nem egy protestáns pap adta fiát az általánosan elismert, nagytudású jezsuiták kezére. Később, hogy mégis ellenük fordultak, abban nagy szerepe van a vallási féltékenységen kívül a politikai ellenszenvnek is. A jezsuiták ugyanis a tanításon kívül, amire az országgyűlésen engedélyt kaptak, erős hitéleti tevékenységet fejtettek ki, ami az áttérők számát igen megnövelte, de a protestánsok gyűlöletét is életrekellette, mit németpárti politikájuk még csak fokozott. Veszélyeztetett érdekeik megmentésére a protestánsok az országgyűlésen fogtak össze ellenük s kivittek, hogy az ország minden részéből törvényerővel száműzték őket, vagyonuktól megfosztották és rendjüket sem tilkon, sem

1. Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. 21. l.

2. Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelem jogköre. 32—76. l.

3. Acsády: A magyar nemzet története. V, k. 468. l.

nyilvánosan meg nem engedhető szerzetnek nyilvánították.¹

Báthory Zsigmondnak annál nagyobb áldozat volt kitiltásuk, mivel nevelői jezsuiták voltak, kikhez őszinte ragaszkodás és szeretet fűzte. A rendek kérését azonban teljesítenie kellett, mert csak így voltak hajlandók elismerni időelőtti nagykorúságát.² Báthory Zsigmond csakhamar túltette magát a törvényen, visszahívta őket s közülük választotta legbizalmasabb tanácsadóit, jóllehet a törvény azt mondja, hogy fő és nemes rendek nem tarthatnak maguk mellett jezsuita szerzetből való papot, mestert vagy íródeákot: annál kevésbbé a fejedelem.³ Bethlen Gábor uralkodása alatt is zavartalanul működtek, a külsőségnek eleget téve annyiban, hogy nem szerzetes öltönyben, hanem világi papi ruhában jártak. Fenntartásukat egyes főurak vállalták magukra.⁴

A ferencrendi szerzetesek is képviselve voltak Erdélyben, körülbelül a XIII. századtól kezdve. Virágzó rendházaikban igen nagy rombolást vitt véghez a reformáció. Sokan kiváltak a rendből, sokan országos nagy tekintélyű emberek, kik aztán magukkal sodorták a gyengébbeket is. 1535-ben elrendelték, 1546-ban és 1550-ben megerősítették azon határozatot, amely kimondja, hogy azon rendtagokat, kik a lutheranizmust követik, vagy olyant tartanak, ami az egyház tanításával ellenkezik, egyházi börtönnel sujsák. Ha az illető szerzetes visszatért az egyház tanításához, akkor szabadságát visszanyerte, ellenkező esetben a rendtartomány főnökének adták át. Ezekről eltekintve a szerzetesek legnagyobb része buzgón és pontosan teljesítve kötelességét, csak hivatásának élt s Erdély hitéletének kifejlésében a ferencrendiek érdemei elvitathatatlanok. Midőn 1556-ban a világi papsággal együtt az összes szerzetesrendek eltűntek ez országból való kitiltás folytán, ők akkor sem hagyták el Erdélyt, hanem álruhában bujdosva keresték fel az egyszerű, szegény népet, mely barátainak nevezte őket.⁵

Mind a katolikus, mind az egyéb valláson levők papjai csak a saját hiveikkel szemben alkalmazhatták egyházuk törvényeit, szokásait. Így például csak saját hiveiket eskettették meg, választhatták szét, különben papi tisztének és hivatalának elvesztésével bűnhődött az illető egyházi ember.⁶

Egyházi szolgálat ürügye alatt senki nem vonhatta ki magát a jobbágyság vagy hadikötelezettségek alól, mert ha az ilyen egyházi név alatt lappangó jobbágy vagy szolga hollétét ura kinyomoztatta s ügyét az esperes elé terjesztette, az rögtön parancsot adott azon hely papjának vagy mesterének, kinél megtalálták, kiadása felől. Viszont azoknak háborgatása, kik

1. Biró Vencel : Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése, 76—77. l.

2. Acsády : A magyar nemzet története, V, k. 468. l.

3. Approb. Const. I. R. III. Cz. 2. cz.

4. Biró Vencel : Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. 108. l.

5. P. Boros Fortunát : Az erdélyi ferencrendiek 19. 50, 65. l.

6. Approb. Const. I. R. V. Cz. 4. cz.

valóban prédikátori, vagy mesteri hivatalt viseltek, 300 forint bűn'etéssel járt.¹

Jövedelmi és vagyoni szempontból a katolikus egyház a következő képet mutatja. A parochiális, régi örökségek, eklézsiái jövedelmek megmaradtak az egyház birtokában, ellenben azok, melyek a királyi jog, fiscus, vagy a törvényes örökös érdekeit sértették, érvénytelenítették.² A régi, parochiális örökségeken kívül az egyházhoz ingatlan javakat csatolni nem lehetett, csak a rendek határozata értelmében s ha ilyent találtak, azt is elvették tőle. Az újabb egyházi öröklések rendje szerint pedig magánember sem életében, sem végrendeletében nem hagyhatta semmi ingatlan vagyonát az egyházra, mert az ilyen hagyományozást érvénytelennek nyilvánították, egyébként ingó javaival — ha saját szerzeménye volt — mindenki szabadon rendelkezett. Ha pedig egyházi embereknek lett volna őseiktől örökölt ingatlan vagyonuk s jogos örökösét egyáltalán nem találtak, akkor ingatlanuk a székelyeknek a legközelebbi szomszéduké lett, kik az ingatlan teljes becsértékét voltak kötelesek letenni az egyház részére. Ingó javaik csak örökös nem létében maradtak a helybeli eklézsia számára.³

A katolikusokon kívül igen nagy számban voltak képviselve a reformátusok is Erdélyben, kik 1571-ben kapták meg a vallásszabadságot, a lutheránusok pedig még előbb, 1564-ben. Papjaik magas képzettségű emberek voltak, kik nagyrészt külföldön végezték tanulmányaikat. Mivel a református vallás alapját a biblia olvasása képezi, rájuk hárult a feladat, hogy a nép minél szélesebb rétegeiben terjesszék az írásolvasást, amivel a nemzeti művelődés ügyét nagymértékben segítették elő. Iskolákat alapítottak, prédikáltak, nyomdákat állítottak fel műveik terjesztésére, minek nyomán a nemzeti irodalom támadt életre. Ők írták az első magyar nyelvűt, szótárakat, az első magyar történeti munkákat. Erdemeik között éppen a legnagyobb jelentőségű a nemzeti nyelvnek általános használatúvá tétele, minden téren.

Az oláh papság helyzetét szabályozó törvénycikkek szerint püspököt a fejedelemtől kellett kérniök olyan férfiú személyében, kit megegyezően alkalmasnak találtak erre a tisztségre, kit, ha a fejedelem jónak látott, megerősített. Az oláh papok a földesuraknak évenként bizonyos honoráriummal tartoztak helyzetükhöz mérten, ha azonban a földesúr kívánsága nem volt teljesíthető, a vármegyét keresték meg s ott lelkiismeretesen meghatározták azt.⁵ Az olyan oláh papokat, kik orgazdaság, vagy egyéb cégéres véték gyanújában voltak,

---

1. Approb. Const. I. r. VI. Cz. 1. cz.

2. Approb. Const. I. R. I. Cz. 10. cz.

3. Approb. Const. I. R. VI. Cz. 2. cz.

4. Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. 45. l.

5. Approb. Const. I. R. 9 Cz. 3. cz.

a tisztek szabadon megfoghatták s kezesség alatt tarthatták, míg kiderült az igazság, azonban az ítélet előtt nem volt szabad megkárosítani őket¹

Jóvá nem hagyott szerzetesrend volt az oláhoknál a kalugyerek rendje, melynek szűkség esetén való teljes kitiltása a fejedelem jogához tartozott.²

4. Világi társadalom.

Nemesek és kiváltságaik, jobbágyságok és terheik, közhivatali tisztviselők, iparosok, hajdúk, cigányok.

E kor társadalmának alkotóelemei között első helyen említhetjük a nemesi rendet, mely rendkívül sok, ugynevezett nemesi szabadságot, kiváltságot élvezett.

Először is mentesek voltak az adófizetéstől. Dézsmát saját határuk terméséből nem adtak, vámot, harmincadot a maguk javai után nem fizettek, csak ha kereskedés céljából szállították azokat. Szabad akaratukon kívül senkit sem tartoztak szolgálni,³ hadjáratokba menniök nem kellett, csak ha a fejedelem felszólította őket és a postálkodás sem volt kötelességük.⁴ Csakis illetékes bírójuk előtt tartoztak megjelenni s csak törvényes idézés és bírói elmarasztalás után lehetett letartóztatni őket.⁵ Semmiféle fuvarozásra, teherhordásra kötelesek nem voltak, egyedül a fiscalis várakba való municióhordás képezett kivételt. Ilyenkor is felügyeltek a tisztek, nehogy a szegényeket túlterheljék, sarcolják, melynek elkövetéséért a nemes embert 900 forintra büntették.⁶

Belényes város nemessége borból sem adott harmincadot, réz és vasbányákból való szállításra nem kényszerítették őket, azonban kötelesek voltak a fejedelem *salvus conductus*-ával és címerével postálkodóknak a közjó érdekében postalovakat adni.⁷

Ha valamely nemes ember Erdélyben akart letelepedni, a következőképen járt el: mihelyt szolgálata fejében, házasság útján, vagy más becsületes úton birtokot szerezhetett, a legközelebbi országgyűlésen felvételét kérte a fejedelem és rendeltől az ország polgárai közé, melyet, ha megnyert, ünnepélyes esküt tartozott tenni a fejedelem és a haza hűségére. Azon nemesek, kik más országban laktak, de itthon birtokuk volt, kötelesek voltak ugyanazt megadni tőle, amit mások is magadtak jószágukról.⁸

1. Approb. Const. I. R. 9. Cz. 4. cz.

2. Approb. Const. III. R. 53. Cz. 1. cz.

3. Approb. Const. III. R. 6. Cz. 4. cz.

4. Approb. Const. III. R. 6. Cz. 5. cz.

5. Approb. Const. III. R. 6. Cz. 1. cz.

6. Approb. Const. III. R. 6. Cz. 7. cz.

7. Approb. Const. III. R. 69. Cz. 1. cz.

8. Approb. Const. III. R. 61. Cz. 1. cz.

A szabad báróság Erdélyben és Partiumban eltöröltetett, kivéve Fogarast és a hozzátartozó fiscalis jószágokat.

Másik nagy osztálya az ekkori társadalomnak a jobbágy-ság. A jobbágyok szemben a nemességgel adót fizettek, dézsmát adtak, vám és harmincad adással tartoztak és katonáskodtak, ők alkották az ország teherviselő rendjét.¹ Földesuraik birtokain laktak, honnan ha engedély nélkül szökve távoztak volna el, uruk visszakövetelhetné őket bárhol is. Ennek szokásos módja az volt, hogy először a megye szolgabírájával felkérlették a jobbágyot a visszatérésre, kit ha akkori birtokosa ebben megakadályozott volna a megye székére utalták. Megjelent itt a másik fél is bizonyítékokkal felszerelve s ha ezen nem is, de a következő széken minden jogorvoslatot kizárva végső ítéletet hoztak az ügyben. Ha a felperes be tudta bizonyítani igazságát, az alperesen kisebb hatalmaskodás és az emberdíj büntetésével hajtották végre az ítéletet. De ha az alperes elismerte a felperes igazát s a legközelebbi szék előtt egy nappal felkínálta neki a jobbágyot, akkor az köteles volt a büntetés követelése nélkül elfogadni. Ha pedig nem így alakult a helyzet, akkor az alperest 200 forint büntetéssel sújtották, természetesen nem a jobbágy javainak terhére. Fogaras kivételével ez mindenütt érvényes határozat volt.² A szökött jobbágyokat mindenünnen, a fejedelem, a nemesek jószágai-ból, városokból, zászlók alól ki kellett adni.³ Fiscalis javakból a tisztektől kellett követelni őket s ha kézhez nem kapták, a tisztek viselték a büntetést.⁴ A földesúrnak jogában állott nemcsak a teljeskorú jobbágyait, hanem az ifjú, sőt gyermekkorban levőket is visszakövetelni.⁵ A jobbágy-visszakövetelő perek közül hosszú folyamúak voltak azok, amelyekben 1599. előtt elszökött jobbágy volt a per tárgya, ellentétben az ezen idő után történt ilyen esetekkel s melyeket a rövid lefolyású perekkel tárgyaltak.

Amely jobbágy nemes asszonyt vett el s annak örökségében lakott, feleségétől kérték fel a szokott mód szerint. Ha nem felesége örökségén lakott, állandó ura sem volt s nem is nemesített személy léte szabadtságban és szabad helyen élt szolgabíró útján intette meg a visszakövetelő. Erre sem térvén vissza, a tisztek kezesség alá vetették s a következő széken végleg elintézték ügyét, kezébe adták urának. Török földre menekült jobbágyot is vissza lehetett hozni a fejedelem vagy a végbeli főtisztok beleegyezésével, ha abból nem keletkezett semmi veszélyes fordulat.⁶ Amely jobbágy ura felszabadítása nélkül vett ki magának armalist, címerlevelet azt érvénytelennek tekintették s ha meghatározott helyen volt lakása

1. Approb. Const. III. R. 28. Cz. 1. cz.

2. Approb. Const. III. R. 5. Cz. 2. cz.

3. Approb. Const. IV. R. 6. Cz. 2. cz.

4. Approb. Const. IV. R. 6. Cz. 3. cz.

5. Approb. Const. IV. R. 6. Cz. 4. cz.

6. Approb. Const. IV. R. 5. Cz. 1. cz.

úgy jártak el vele szemben, mint az elbujdosott jobbágy ügyében. ha pedig lézengő, csavargó ember volt, ott fogta meg ura ahol tudta.¹ A szökevény jobbágyok, mikor visszahozták őket kötelesek voltak megtéríteni az adót azoknak, kik helyettük megfizették, ha ezek más emberek jobbágyai voltak, ha pedig azon nemes emberé annak jogában állott azt elengedni vagy megfizettetni.²

Amely jobbágy földesura engedelmé nélkül zászló alá ment vagy bárhová is, felesége olt maradván míg a földesúr férjét törvényes úton vissza nem hozhatta, állapota szerinti szolgálatot volt köteles végezni.³ Amely hódolt helyre a vármegye tisztjei nem mehettek ki törvényes végrehajtásra s a földesuraknak járó szolgálatra se jött fel a szegénység, ezen helyekre nem terjedt ki a jobbágykérés és visszakövetelés joga.⁴ Az Erdélyből kiszökött jobbágyot, ha az ország területén elfogták minden értékét lefoglalták. Zászlók alól, vagy egyéb őrségből visszatérni akaró jobbágyok először ezen szándékukat uruknak bejelentették s akkor szabadon bocsátották őket.⁵

Ha valamely szolga kialakult idejét nem töltve ki, hagyta ott urát saját akaratából titokban, az ilyet ha bárhol is megtaláltak, az illetőtől visszakövetelték s ha vissza nem adta, illetékes bírása elé idézték s 200 forintra büntették. Ha rendes lakóhellyel bíró nemes volt s a megintésre sem tért vissza, megidézték s 200 forint büntetéssel visszaállították.⁶ Azon szolgák sem hagyhatták el urukat azok engedélye nélkül, kiknek idejük hadfelkelés évében telt le s ha mégis akadt, aki ez ellen vétett, mindenünnen tartoztak kiadni az illetőt. Ha ennek ellenszegült volna valaki, például a tisztek, akkor a hadbírák vizsgáltak meg az esetet, ha magánszemélyek akkor az ispánok és kapitányok dolga volt eljárni s ami kára volt a követelőnek a ki nem adás miatt, annak megtérítésével együtt kellett kézhez adni a szolgát.⁷

Amely szolga hűségesen, jó magaviselettel kitöltötte idejét, ura köteles volt erről neki bizonyáslevelet adni, mit ha igaz ok nélkül tagadott volna meg, a szolga azon vármegyebeli székbeli tisztek vagy nemes ember által, városokon pedig polgár ember útján megkereselte urát, ki ha így sem adta meg, ők állították ki neki. Ezen bizonyáslevél nélkül, bármely tiszt megfoghatta a szolgát s addig fogva tartotta, míg ügye el nem lett intézve. Aki e nélkül fogadott meg olyan szolgát, aki előbbi uránál nem töltötte ki idejét, vagy megkárosította azt,

1. Approb. Const. III. R. 7. Cz. 2. cz.

2. Approb. Const. III. R. 31. Cz. 7. cz.

3. Approb. Const. III. R. 31. Cz. 3. cz.

4. Approb. Const. III. R. 31. Cz. 4. cz.

5. Approb. Const. III. R. 31. Cz. 5. cz.

6. Approb. Const. IV. R. 8. Cz. 1. cz.

7. Approb. Const. IV. R. 8. Cz. 3. cz.

köteles volt visszaadni régi gazdája kérésére, különben emberdíj büntetésével ítélték vissza.¹

Amely szolgának ura nem akart szolgálataért kielégítést adni, a tiszteket kereste meg, kik azt megintették, majd ha ez sem használt, ők maguk adták ki bérét a gazda javai-ból, ha kártevést vagy más egyebet nem tudott rábizonyítani.²

Lényeges kiegészítője Erdély ez időbeli társadalmának az az osztály, mely a közhivatalokat viselte. Ezeket mind becsületes, zálogos hazafiakból rendelték, kik esküvel voltak kötelesek a fejedelem hűségére, az ország törvényei és szabadságának védelmére. Csak az esetben lehetett közülük bekebelezett idegent bevenni, ha a végeken levő tisztekre nem volt régi hazafiakból vállalkozó³. A vármegyéken a főispánokat a fejedelem nevezte ki, a viceispánokat pedig a főispánok, melyhez a vármegye beleegyezése is járult. Fő- és viceszolga-bírákat a vármegyék választották a főispánnal együtt. Míg a főispáni tiszt üresedésben volt, addig a viceség tisztje is szünetelt.⁴ A vármegyék viceispánjai, fő- és vicebírái, nótáriusi évenként változtak, de míg tisztüket viselték, addig a főispán-nak tartoztak engedelmességgel s minden rendnek megbecsüléssel. A vármegyei perceptorok esztendejük letelle előtt el nem mehettek. A vármegyék tisztjei kötelességük és tisztük szerint minden hivatalukat illető dologban szabadon járhattak el s jogukban állt minden törvénytelen akadályt elhárítani.⁵ Az alsóbb rangu tisztekre a főtisztnek volt gondjuk, nehogy hanyagok, vagy túlhatalmasok legyenek. Amely tisztek hivatalukat, kötelességüket szándékosan hanyagolták volna el. Vétség esetén a főtisztnek ellen a fejedelem indított eljárást s ha az eset súlyos volt, tisztüktől is megfosztotta őket.⁶

A táblai assessorok száma általában 12 volt, kiket a fejedelem rendelt törvényismerő, jó lelkiismeretű emberek közül az ítélmesterek és praesidens mellé. Az 1554. évi törvénycikk kimondja, hogy ezek nem tartoznak a saját pénzükön élve teljesíteni hivatalukat, ezért ami pénzbeli jövedelem a táblán a fiscus számára folyt be, azt az ő részükre fordították. Amely ügyekben a táblán döntöttek az innen kiadott ítéletek szerinti azon összeg, melyet a bíróság részére ítélték, nem azokat a bírákat illette, akik előtt az ügy kezdődött, hanem akik előtt eldöntöttetett.⁷

A fiscalis direktoroknak joguk volt bennülni a táblán és széken fiscalis ügyek tárgyalásán kívül, de esküt kellett tenniök, mint a többi vármegyei assessornak. Amely ügyekben

1. Approb. Const. V. R. 83, edict,

2. Approb. Const. V. R. 84, edibt,

3. Approb. Const. III. R. 42, Cz. 1, cz.,

4. Approb. Const. III. 43. R. Cz. 1. cz.

5. Approb. Const. III. R. 43. Cz. 2. cz.

6. Approb. Const. III. R. 42. Cz. 2. cz.

7. Approb. Const. IV. R. 16. Cz. 1. cz.

birák voltak, nem lehettek felperesek és viszont.¹ Prokurátort mindenki csak egyet fogadhatott s tilos volt a többivel meg-
egyezni, hogy ellene ügyet ne vállaljanak.² A prokurátorok
esküvel voltak kötelesek a reájuk bízott ügyök titokbantartá-
tsára, az ellenféllel való össze nem játszásra s az ügy végez-
téig való, lelkiismeretes, gondos munkára. Ha a prokurátor
olyan sokat kért volna, amit a fél megadni nem tudott, a
birák előtt előadva panaszát, ezek megsabták a méltányos
arat, a prokurátort pedig megintették az ügynek a kijelölt ösz-
szegért való elfogadására. Ellenkező esetben holt díjban ma-
rasztalták el.³ Amely prokurátor nem híven járt el urának
ügyében, a fiscalis director eljárást indított ellene s mint hitét,
kötelességét megszegő embert büntették.³

Mint katonai vitézlőrend van említve a hajdúk rendje,
kik a fejedelem hűségére és az ország szabadságának meg-
védésére esküvel köteleztettek.⁵ Többször merültek fel ellenük
igen súlyos panaszok, mint azt az 1602.évi pozsonyi ország-
gyűlés is bizonyítja, hol azzal vádolják őket, hogy bekóborol-
ják az országot, gyilkolva, rabolva, feltörik a templomokat s
még a sirrablástól sem riadnak vissza.⁶ Ha valamely hajdú-
kapitány vagy hadnagy a fejedelem vagy a váradi főkapitány
tudta nélkül a törökkel bármi úton összeköttetést tartott volna
fenn, rajtaérvén a váradi főkapitány halállal büntette őket,
javaikat pedig elkobozta. Ugyanilyen büntetés mellett kellett
beszolgáltatniok a hazai állapotokra vonatkozó, külföldről
érkező leveleket a fejedelemnek vagy a váradi kapitánynak.⁷
A hajdú vitézek, ha a maguk birtokán kívül telket akartak
venni, mely a megvétel előtt a vármegyéhez volt bekebelezve,
azt oly módon teheték, mint más nemes ember. Ilyen ügyek-
ben a fellebbezési fórum a megye és a tábla volt.⁸

A művesek, mesteremberek rendjének kiváltságai azon
feltétellel maradtak fenn, hogy jó munkát készítsenek s mind-
egyik a maga készítményeivel bőven lássa el a környéket,
nehogy mindent külföldre szállítván. itthon valamiben is hiány
legyen, továbbá, hogy az árakat mindig az idő és körülmé-
nyekhez képest állapítsák meg.⁹ A fejedelmek pártfogásával
az ipar szépen fejlődésnek indult Erdélyben, különösen Beth-
len Gábor alatt, ki igen sokat tett ezen a téren is. Lengyel-
országból, Német- és Oroszországból kőműveseket, szobrászo-
kat, építészeket hozatott be az országba, azonkívül számos

1. Approb. Const. IV. R. 17. Cz. 1. cz.

2. Approb. Const. IV. R. 19. Cz. 1. cz.

3. Approb. Const. IV. R. 19. Cz. 2. cz.

4. Approb. Const. IV. R. 19. Cz. 3. cz.

5. Approb. Const. III. R. 86. Cz. 3. cz.

6. Kerékgyártó Árpád: Magyarország emléknapi ezerévas törté-
netében. 98. l.

7. Approb. Const. III. R. 86. Cz. 3. cz.

8. Approb. Const. III. R. 86. Cz. 4. cz.

9. Approb. Const. III. R. 85. Cz. 1. cz.

morva iparoscsaládot fogadott be Alvincre s jó pénzt veretett, hogy növelje a forgalmat. A fejedelem hatáskörébe tartoztak a céhügys is.¹

Végül a cigányokat is megtaláljuk Erdélyben, kiknek az utolsó vajdájuk Vallon Péter volt, utána másikat már nem választottak. A cigányok földesurainak jogában állott, hogy valami adót vegyenek rajtuk vagy elengedjék nekik.²

5. Alkotmány és törvényhozás.

Fejedelmi conditió. mint az alkotmány védője. Az egyes conditiók. Törvényhozás.

A fejedelemség korában Erdély alkotmánya azokban a conditiókban, feltételekben gyökerezik, melyeket a trónralépő fejedelem számára szerkesztett a nemzet. Ezeket a feltételeket mindig az újonnan választott államfő személyéhez s az ország állapotához alkalmazták.³ Közös, egyszersmind leglényegesebb pontjai a feltételeknek azok voltak, melyek megkövetelték, hogy a fejedelem tartsa meg és másokkal is tartassa meg az ország törvényeit, ismerje el a fejedelmválasztás jogát s azt ne akadályozza meg, fejedelemségét másokra át ne ruházza, elődei törvényesen kelt adományait, kiváltságait, jóváhagyásait továbbra is érvényesnek ismerje el és fenntartsa. A vallásszabadságot sértellenül őrizze meg és mindenkinek egyenlően szolgáltasson igazságot. Tekintse Erdély rendkívül súlyos helyzetét, igyekezzék mindkét császárral a békés jó viszonyt fenntartani s nyomós ok nélkül való háborúba ne kezdjen.

A conditiók ezen legfőbb és legfontosabb pontjain kívül a szükséghez képest az egyes fejedelmekkel szemben még egyéb kívánságokkal is fellépett a nemzet. Báthory Gábor fejedelemtől azt kérte, hogy mivel a hajdúságot is Erdélyhez csatolta, esküvel kötelezze a hajdú vitézeket arra, hogy bármilyen változás zavarná is meg az ország belső nyugalját, pártütéssel vagy zavargással ne veszélyeztessék a szabad fejedelmválasztást, hanem azt ismerjék el uruknak, kit az egyesült három nemzet maga fölé emel. A székelyek szabadságát pedig tartsa fenn sértellenül.⁴

Bethlen Gábor az egyesült három nemzet sorából válogassa ki tanácsadóit s elégedjék meg azzal a címmel, amivel felruházták, azt az ország tudta nélkül meg ne változtassa, se ne növelje.⁵ Halála után feleségét, Brandenburgi Katalint is-

1. Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. 111. 1.

2. Approb. Const. III. R. 58. Cz. 1. cz.

3. Approb. Const. II. R. 1. Cz. 1. cz.

4. Approb. Const. II. R. 1. Cz. 2. cz.

5. Approb. Const. II, R. 1, Cz. 3. cz.

merle el a nemzet fejedelmének, de csak azon időre, míg az elhalt fejedelem nevét viseli¹ s azon határozott kikötéssel, hogy országos ügyeket a kormányzó Bethlen István s a fejedelmi tanáccsal egyetértve intézzon. A porta 1627 március 25-én adta ki a Katalint megerősítő athnamét.² A fejedelemasszony idegen származását tekintve, föltételei között ott szerepelt, hogy idegeneket tanácsába be nem vehet, hacsak kiváló érdemei miatt a gubernátor és a tanács be nem fogadja. Idegen őrséget a várakban ne tartson, se magát ne vegye velük körül, belső udvari népén kívül. Ha a gubernátor meghalna, hatalma a tanácsra szálljon s a fejedelemasszony egy hónap alatt köteles legyen másik gubernátort választatni a tanácsosokkal.

Bethlen István erdélyi fejedelem hazája javára önzetlenül lemondott a trónról, hálából ezen cselekedetéért utódja Rákóczi György előbbi javaiban tartsa meg sértetlenül s mint törvényesen megválasztott uralkodónak törvényesen kelt adományait, jóváhagyásait továbbra is érvényesnek ismerje el. Az ország első rendeit, tanácsát és tisztviselőit, akik megakarnak ezután is állásukban maradni, idegenek miatt el ne mellőzze s a végekre is jó hazafiakat rendeljen. Bírói ítélet nélkül csak vádaskodásra, senkit el ne zárasson és egyáltalán semmi erőszaknak ne tegye ki országa népét. A szászok és székelyek törvényesen kelt kiváltságait tartsa meg s mivel mind a magyarok, mind a szászok a maguk nemzetéből választják tisztjeiket, azért a székelyeknek is közülük való tisztet adjon.⁴

Rákóczi Györgynek még életében utódjául jelölték fiát, Györgyöt, azzal a kikötéssel, hogy míg atyja él, neki tartozik engedelmeskedni, atyja parancsa nélkül az országot érintő dolgokba ne avatkozzék, becsületét és méltóságát tisztletben tartsa. Condiitióinak többi része megegyezik atyjáéval.⁵

II. Rákóczi György után fiát, a kiskorú Rákóczi Ferencet ültették trónra, noha az ország végzése szerint gyermekfejedelmet választani nem lehet. Ebben az esetben is csak a kényszerítő körülmények hatása alatt tették, tudniillik féltek a fejedelem bekövetkező halálától, mert súlyos betegségben sínylődött. Mint kiskorú, természetesen nem vehette kezébe az ország ügyeinek vezetését s a fejedelem részéről szokásos esküt sem tehette le, viszont alattvalói is nagykorúsága idejére halasztották hűségesküjüket. Mindezek ellenére az ország addig is törvényesen választott fejedelmének ismerte el, kikötve azonban, hogy nagykorúsága bekövetkeztéig atyjától kinevezett s az országtól elfogadott kormányzó vezesse és igazgassa a tanáccsal együtt az ország ügyeit, a fejedelem számára előírt feltételek szerint. Míg atyja életben van, addig semmiféle országos ügyben ne vegyen részt, őt méltóságában és hatalmá-

1. Szilágyi Sándor: A Rákócziak kora Erdélyben. II. k. 216. l.

2. Approb. Const. II. R. I. k. 2 cz.

3. Approb. Const. II. R. I Cz. 5. cz.

5. Approb. Const. II. R. 1. Cz. 6. cz.

ban meg nem zavarva. Az ország jövedelmeit az ország tárházaiiban tartsa, a határokon kívül sehová ne vigye, pénz és kincstárnokot tartson, kik esküvel erősítik hivataltuk igaz hazafihoz illő betöltését. Hasonlóképen a löszereket se távolítsa el az országból. Vallását, melyben született és idáig nevelkedett, ne változtassa meg, nehogy alkalmat adjon a béke felbomlására. S ha mégis megtenné, a statusok nem kötelesek továbbra is az iránta való hűséggel. Az igaz hazafiak megjutalmazását a gubernátor a tanáccsal együtt a fejedelem neve alatt kiadott levelekkel tegye, ő — ha ezek tudta nélkül tesz adományokat — érvénytelen legyen. Nagykorúságát 20. életévében állapították meg. Tanácsosait, tisztjeit, kikkre várait, kincseit, lovas és gyalogos vitézeit bizta, mind született igazi hazafiakból válassza, még így is a tanácsosok tudtával. A többi pontok meg egyeznek az előző fejedelmekével.¹

Az országtól helybenhagyott s a kiskorú fejedelem atyjától választott gubernátor Gyerőmonostori Kemény János volt, kinek hivatalát szintén meghatározta a nemzet. A fejedelem conditióit köteles sértetlenül megtartani s mindent, ami csak az ország javára, a fejedelmi méltóság megőrzésére szolgál, legjobb tehetségével felhasználni, s mindenben az ország határozataihoz alkalmazni magát. Esküjét letéve a nemzet is tartozik iránta való kötelességének teljesítésére esküt tenni.² Korlátlan hatalommal semmit sem intézhetett, csak a tanáccsal egyetértve. A kormányzó halála esetén a tanács az egész ország beleegyezésével másik gubernátort választott egy hónap alatt, addig pedig a tanács vette át jogkörét.³ Ha a gubernátor ártalmas tanácsadót fedezett fel a fejedelem körében, a tanáccsal együtt köteles volt meginteni s ha ez nem használt, elmozdították állásából az illetőt. Ha a fejedelem ezt nem engedte, a conditiókat sértette meg.⁴ Joga volt a gubernátornak az ő és a kancellárius aláírásával ellátott levéllel hadbahívni a nemzetet, ha a hirtelen támadt szükség így kívánta s ha a hosszas tárgyalások kárára voltak az országnak.⁵ Ha a fejedelem akár titkon, akár nyilvánosan valamit a gubernátor személye ellen tett, a nemzet nem tartozott tovább hűséggel neki, ellenkezően mind a három nemzet a gubernátor védelmére szállt. Viszont ha a gubernátor igyekezett volna a fejedelem ártalmára lenni, a három nemzet köteles volt pártjára kelni s tovább, el nem ismerni az illetőt gubernátornak. Ha valamely más módon vétett a conditiók ellen, a generális országgyűlés tárgyalta meg ügyét s a tanács megfosztotta tisztétől.⁶

A fejedelmek törvényhozó hatalmukat az országgyűlésen gyakorolták. Fejedelmi jog volt az országgyűlés összehívása,

1. Approb. Const. II. R. 1. Cz. 7. cz.

2. Approb. Const. II. R. 1. Cz. 8. cz.

3. Approb. Const. II. R. 1. Cz. 9. cz.

4. Approb. Const. II. R. 1. Cz. 10. cz.

5. Approb. Const. II. R. 1. Cz. 11. cz.

6. Approb. Const. II. R. 1. Cz. 12. cz.

helyének kijelölése és idejének megállapítása. A fejedelemség megalakulásának korában eleinte Torda, majd Fehérvár, Marosvásárhely és Szeben voltak az országgyűlés állandóbb helyei. Évekint rendszerint kettőt tartottak, egyet Szent-György nap és egyet Szent-Mihály nap táján. A fejedelem nyitotta meg az országgyűlést, nevezte ki a gyűlés elnökét, az ő joga volt az országgyűlési javaslatok, előterjesztések készítése és beküldése, ő erősítette meg a határozatokat s végül ő rekesztette be az országgyűlést. Ő gyakorolta a végrehajtó hatalmat is azon meg-szorításokkal, miket a trónralépő fejedelem elé a választási feltételek szabnak.¹

6. Hitélet és szellemi művelődés.

Törvényesen: bevett felekezetek, el nem ismert felekezetek, vallási viszonyok, kultúrális élet.

Erdélynek négy törvényesen bevett felekezete volt ebben az időben: a római katolikus, a református, lutheránus és az unitárius.² Egy új vallás is terjedni kezdett, az Eösi Andrásról alapított szombatos vallás, amely a zsidó vallásból merítette tanait. Ezt nemcsak a többi felekezet, hanem az államhatalom is ellenségének tekintette s szigorú büntetéssel tiltotta.³ Aki-
ket ennek ellenére is ebben a tévhitben találtak, azokat az ország 1622. évi első törvénycikke értelmében minden ingó és ingatlan vagyonuk elvesztésével sújtották. Ugyancsak nem bevett, de megtűrt vallás volt az oláhoké, amely így azért nem esett üldözés alá.

A bevett felekezetek követői szabadon gyakorolhatták vallásukat a megszokott helyeken s mindenki szabadon vá-laszthatta meg vallását, amelyet legjobb meggyőződése szerint igaznak tartott.⁴ Senki sem téríthette erőszakkal a maga hitére a hatalma alatt állókat s a földesúrnak sem volt joga va-lamely falu vagy város népére más vallású papokat kényszeri-teni vagy templomukat elfoglalni.⁵ Az olyan helyeken, ahol a lakosság vallási tekintetben megoszlott, viszont csak egy temp-lom állott a rendelkezésükre, az a felekezet kapta meg a templomot, melynek legtöbb híve volt, a többi vallás követői pedig számuk arányában voltak kötelesek egy új templom építéséhez hozzájárulni.⁶ Minden felekezet papjai csak a saját híveik körében végezhették egyházi teendőiket, mert minden olyan működés, mely egy másik vallás jogkörébe tartozott,

1. Biró Vencel: Az erdélyi fejedelem jogköre. 16—32. l.

2. Approb. Const. I. R. 1. Cz. 2. cz.

3. Acsády: A magyar nemzet története. V. k. 469. l.

4. Approb. Const. I. R. 8. Cz. 1. cz.

5. Approb. Const. I. R. 1. Cz. 8 cz.

6. Approb. Const. I. R. 1. Cz. 7. cz.

szigorúan el volt tiltva.¹ A katolikus papok működése körére nézve meg volt határozva, hogy Kolozsvárra csak beteglátoztatásra, gyóntatásra, keresztlelésre, temetésre mehetnek be s ezek végeztével vissza kellett térniök tartozkodási helyükre Várad, Debrecen, Borosjenő kivételével egyéb helyeken is csak ezen szertartások voltak engedélyezve.² A római katolikusok birtokát képezték a kolozsmonostori, udvarhelyi, somlyai templomok, klastromok és kollégiumok, továbbá a csiki és mikházi kolostorok és azokhoz kezdtől fogva tartozó parochiális helyek.³ A reformátusok kapták Kolozsváron, az Ó-Várban levő pusztai templomot s a farkas-utcai templomot, a hozzávaló collégium helyével és minden tartozékával, jövedelmével s a deési pusztai templom felépítésének jogát.⁴

Istentisztelettel ünnepelték meg a vasárnapokat s a három sátoros ünnepet: a karácsonyi, húsvétot és pünkösdöt, ezeken a napokon tilos volt dolgozni s a szolgákat sem lehetett kényszeríteni elkerülhető munkára. Lakodalmat ilyenkor nem tartottak, vásárok nem voltak s a délutáni prédikáció végeztéig korcsmába a borivó embereket nem bocsájtották be.⁵

Erdély közoktatási viszonyai a fejedelemség megalakulása korában igen zavarosak voltak, aminek főoka a felekezeti viszálykodásokban gyökerezik. A katolikus papság és szerzetesek kiűtása lesúlyesztette az iskolaügyet, melynek a későbbi fellendítése és igazi reformja a Báthoryak nevéhez fűződik, a jezsuiták betelepítésével és pártfogásával, kiknek iskolái az egész fejedelemség alatt a legmagasabb színvonalon állottak. Első középfokú iskoláik Kolozsváron, Kolozsmonostoron, Nagyváradon és Gyulafehérváron alakultak, melyek közül a kolozsvárit akadémiává felelesztette Báthory István. A gimnáziumon kívül volt hittudományi és bölcseleti tanfolyama, később konviktussal egészülve ki. A protestáns iskolák nivójára jellemző, hogy nagy számmal tanultak protestáns diákok is a jezsuiták iskoláiban. A protestáns iskolák Bethlen Gábor korában lendültek fel erősebben⁶ a fejedelem nagy pártfogása révén, mert Bethlen Gábor maga is igen művelt, tudomány és művészetkedvelő ember volt, kinek uralkodásáról azt mondja Kővári László: „Fényes, dicső korszak. Ez alapítá meg, mit Bocskay elkezdett, a XVII. század szellemét, ennek köszönhetjük Erdély civilizációját, ennek azon politika meggyökerezését, melyen a Rákócziak s Apaffy haladt; ha valamelyiket ezt legméltóbban nevezhetnők Erdély aranykorának.” Ő kezdett el fényes királyi udvart tartani, hová egybegyűjtötte a főemberek fiait, hogy hadi és diplomáciai küldetésekben jár-

1. Approb. Const. I. R. V. Cz. 4. cz.

2. Approb. Const. I. R. I. Cz. 11. cz.

3. Approb. Const. I. R. I. Cz. 5. cz.

4. Approb. Const. I. R. I. Cz. 6. cz.

5. Approb. Const. I. R. I. Cz. 12. cz.

6. Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. 46, 79—80,

tasságot szerezzenek s ügyes államférfiakká nevelje őket.¹ Látván az elmaradott és elhanyagolt iskolaügyet, huszezer forintot tett le a fehérvári kollégium számára, hová híres külföldi professzorokat hívott meg. A kollégium külső és belső ügyeinek felügyelőivé az egyházi és világi rendekből választott főinspektorokat rendelte, kik figyelemmel kísérték az iskolai életet s örködték a kollégium javai felett, nehogy mások elfecséreljék vagy világias célokra fordítsák.² A művelődés lehetőségét kiterjesztette a jobbágygyermekre is, kimondatván az országgyűléssel, hogy azon jobbágygyermekeket, kik pusztán a tanulás miatt mennék az iskolába, büntetés mellett ne lehessen onnan kivenni. Ezen törvényt I. Rákóczi György alatt is megújították,³

Bethlen Gábor nemcsak a tudománynak, de a művészetnek is nagy pártfogója volt. Udvarában otthont találtak a hazai és külföldi művészek, akiket nagy szeretettel gyűjtött maga köré. Székhelye Gyulafehérvár volt, ahol olasz stílben épült pompás palotájának értékét képekkel, szobrokkal s történeti jeleneteket ábrázoló drága szőnyegekkel emelte. Radnót, Alvinc, Balázsfalva, Várad is az ő palotáiról voltak híresek.⁴

I. Rákóczi György felállította a nemesi társaságot a nemes ifjak számára azon céllal, hogy az ifjú nemesi generáció, mint ennek tagja, udvarában egymás után megforduljon és finomabb ízlést sajátítson el.

A műveltség terjedésének igen fontos tényezői voltak a nyomdák. Már 1550 iáján van nyomdája Szebennek, Brassónak — hol különösen Honter János buzgólkodott, megalapítván a brassói gimnáziumot 1544-ben — Kolozsvárnak, Fehérvárnak, és Abrudbányának. Még papírgyár is létesült 1545-ben Brassóban.⁵

7. A belügyi kormányzás és közigazgatás.

Személy és vagyonbiztonság, nyomkeresés, utcák, gátak, hidak, töltések, utak karbantartása. *Salvus conductus*

Az ország belső rendjének fenntartására a közigazgatás volt hivatva, mely végrehajtó hatalmánál fogva érvényt szerzett az ország törvényeinek a közelet mindenféle megnyilvánulásaiban, elsősorban a személy és vagyonbiztonság megteremtésével.

Intézkedés történt a gazdátlan, csavargó emberekről, kiknél semmiféle igazoló irat nem volt s mindenfelé csak kárt és alkalmatlanságot okoztak. Ezeket magánembereknek, vármegyei,

1. Kővári László: Erdély történelme. IV. k. 213. és 238. l.

2. *Approb. Const.* I. R. 10. Cz. 3. cz.

3. Biró Vencel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. 110. l.

4. Kővári László: Erdély történelme IV. k. 249. l.

5. Szilágyi Sándor: Erdélyország története, tekintettel művelődésére. I. k. 368. l.

városi és zászlók alatt levő tiszteknek, falusi bírácoknak jogában állott bárhol megfogni s ha igazolni nem tudták¹ magukat, letartóztattak s törvény szerint büntették őket.¹ Ha valaki meghatározott munkakör nélkül, tétlenségben tartott volna ilyen embereket a birtokán, a tisztek tudomására jutván a dolog, az illetőt felszólították a kiadásukra, minek ha nem tett volna eleget, székes helyére idézték, s egyszeri bizonyítékszerző kibocsátás után minden további jogorvoslás nélkül 200 forintra büntették. Azon hadnagyok és kapitányok, kik ilyeneket rejtegettek maguk mellett, készpénzüket elvesztésével bűnhődtek.²

Különösképen Borosjenőben látunk erős, szigorú fegyelmet, amit szükségessé tett ezen hely határmenti volta s különböző rendekből kikerülő, egymástól sokban előző lakossága. A város kapitányának kötelessége volt a régi szokásnak megfelelően éjszaka kerülni a várost s ha ekkor nyilvános gonosztevőt futásban találtak, megfogták, virradatig letartóztatták, ki ha nemes ember volt, vagy annak szolgája a viceispán kezébe adták s nem mint azelőtt szokásos volt hosszú perfollyammal, hanem rövid lefolyású perrel jártak el ellene. Amely tiszt kezébe került a bűnös, az köteles volt 3 napon belül törvényt szolgáltatni felőle, ezután nyolcad napra kibocsátotta bizonyítékszerzés végett s a meghatározott napon ezeket előadva, azonnal ítéletet mondtak ügyében. Egyszeri perujítás tizenötöd napra meg volt engedve, de azután minden perorvoslat nélkül, véglegesen meghozták és végrehajtották az ítéletet. Az ügy lefolyása alatt vagy letartóztatva, vagy jó kezesség alatt tartották a vétkest. bűne nagyságához képest.

Ha a város őrzői és kerülői éjszakának idején nemes embert találtak megfogni s letartóztatni, reggel az ispánok kezébe kellett adniok, kik ha büntetés nélkül merészelték volna elbocsájtani, vagy őrizőjüket megtámadva kiszabadítani, személyválogatás nélkül elvesztették tisztüket.

Mindenki tartozott a maga utcájában a saját hasznára is üldözni és megfogni a gonosztevőt, ha így hozta a helyzet. Este a takarodó után senkinek fegyverrel járni az utcán nem volt szabad, kivéve a város kerülőit, akik pedig megkéstek valahol vagy mulatságból tértek haza, ha fegyver nem volt náluk, lámpással tartoztak menni, mert különben reggelig kalodába zárták őket.

Ha olyan nagyobb eset adta elő magát, amely hadbaszállást követelt, a nemesség tartozott a fizetett néppel együtt a haza javára szolgálni. Ezért azon nemes embereknek, kiknek módjukban volt, lovat kellett tartaniok, mit ha elmulasztottak volna, először hat, másodszor tizenkettő, harmadszor huszonegy forinttal bírságolták őket. Akik lovat nem bírtak tartani, azok szablyát, puskát, jó gyalogos embernek való felszerelést tartottak. Ennek elhanyagolását először kettő, másodszor négy,

1. Approb. Const. V. R. 9. edict.

2. Approb. Const. V. R. 10. edict.

harmadszor hat forinttal büntették. Mindezek felülvizsgálására comisszáriusokat küldtek ki évenként.

Azon fő és nemes emberek, akik másutt laktak, de Jenőben volt birtokuk, annak arányában tartottak szolgálatot a városban, minek teljesítésére a kapitány ügyelt fel. Ott levő katonát és residentiás nemes embert nem tarthattak, mert ezek szolgaságukon kívül is tartoztak volna hadba menni.

A vármegye tisztjei senkit a nemesség közé addig be nem vettek, míg nemességüket hitelesen nem igazolták, ha ezt megtenni nem tudták a kapitánytól függtek, az ő fennhatósága alatt éltek. A nemesek közül, aki a hid és palánk csinálásból kivonta magát, a kapitány annak jószágából csináltatta meg a reá eső részt.

A város területén történt minden hatalmaskodást, becsületsértést a vár, szombaton tartott székén intézték el. — Ezen intézkedések vonatkoztak Borosjenőre.¹

Erdély törvényei értelmében az ország területén lézengő oroszokat, oláhokat meg kellett fogni, akik ezeknek kedveztek, vagy elnézők voltak velük szemben, a tiszték megintették és makacsságuk esetén 200 forintot hajtottak be rajtuk. Hunyad megyében feleségük után nemes birtokon lakó oláhok, ha gyilkosságot, lopást vagy más bűnt követtek el a nemesség színe alatt, elegendő zálogos bírójuk nem lévén letartóztatták s kezesség alá vetették őket.²

A nemeseknek nagy sérelmére és kárára volt, hogy egyes jobbágyaik másoknak kötötték le magukat jobbágságra s így uraiknak nem csak személyükhöz hanem örökségükhöz való joga is másokra háramlott át, mivel más patrónus földjére költözvén, a törvény szerint nem voltak visszakövetelhetők. Akinek ilyen panasza, sérelme volt, az nem idézés után keresett magának elégtételt, hanem a következő országgyűlésen jelent meg, ha valami kiváltsága volt, felmutatta és ekkor határozatot hoztak ügyében.³

Katonákat vagy szabadosokat, kik más földjéről hatalmasul vitték el a jobbágyokat, ha megfoghatták, a fejedelem udvarába vagy a főtisztekhez küldték, kik érdemük szerint megbüntették őket.⁴

Ha residentiátlan nemes emberek, urak vagy főrendek szolgálai felkeltek volna, a tiszték kezébe adták őket, kik törvényes eljárást indítottak ellenük, a kárt vissza kellett téríteniök, magukat pedig díjuk leteltével megválthatták. Zászló alatt való fizetett rendet vagy egyéb udvari szolgálakat a kapitány, generális vagy a fejedelem elé vitték s hasonlóképen büntették. Ha fiscalis várakban, vagy a fejedelem egyéb jogaihoz tartozó szabadosok követték el a felkelést a praefectushoz vagy az udvarhoz küldték őket, hol elvették büntetésüket.⁵

1. Approb. Const. V. R. 28, edict.

2. Approb. Const. V. R. 38, edict.

3. Approb. Const. V. R. 41, edict.

4. Approb. Const. V. R. 31. edict.

5. Approb. Const. V. R. 27. edict.

Jövevény, idegen zsellér emberek, kik sem zászló alatt nem voltak, sem bizonyos földesuruk nem volt, ha jobbágyul kötötték le magukat valakinek ezeket a fiscus nem szolgáltat-
ta át másnak, szemben az uratlan bujdosókkal, kiket annak adhatott, akinek akart.¹

Mivel igen sok alkalom nyílt visszaélésre a dézsaszedés terén, azért löbb cikkely szabályozta az erre vonatkozó eljárásokat is. Elsősorban, hogy a dézsaszedők ne éljenek hivatalukkal vissza és ne sarcolják a szegény népet, saját hasznukra. Azon szabados emberektől, kik fegyveresen vagy lovasan szolgálnak vagy egyéb udvari szolgaként szerepelnek, ne szedjék az egy forintot, mert még a földesurak is kedvezni szoktak az ilyen embereknek a dézsma dolgában, noha jogukban állna az ellenkező, mert a fiscustól sok helyen árenda fizetéssel veszik meg.² Meg volt szabva mikor mennyi lóval s mennyi időre menjenek ki a dézsmások és hány személy kíséretében.³ Ha szabálytalanságot követlek volna el, a tiszteknek jogában állott utánuk nyomozni s ha a dolog halasztást nem tűrt, azonnal letartóztatni őket s amint a fejedelem fő vagy viceárendátora parancsolta, jártak el velük szemben.⁴

Eltörölték azt a szokást, hogy minden köből gabonáért, amit eladni vittek be Enyedre, két-két pénzt szedjenek, mert ez csak valamilyen visszaélésképen kapott lábra.⁵

Külön cikkely szolt az ötvösökről, mivel köztük gyakran előfordult a csalás, például, hogy a munkára kiadott aranyat nem mind dolgozták bele a műbe s hogy akár kicsiny, akár nagy a készített mű egyaránt két-két aranyat zsaroltak ki a készítettől. A céhmestereknek és bírának legyen erre gondja, mondja a törvény s ha a készítő ember panaszra megy, rögtön elégítsék ki a bírák, a csaló ötvöst pedig büntessék száz forintra, melynek egyharmada a panaszosé, kétharmada a bíraké és a céhé legyen. Ha a megkárosított fél a bírák és céhmesterek útján nem kap elégtételt, hívja perbe ellenfelét a táblára, hol kiderülvén a dolog a tisztek 200 forintra büntessék, melynek egyharmada a panaszosé legyen, kétharmada pedig a fiskusé.⁶

A nyom keresésre vonatkozó rend az volt, hogy akinek falun vagy városon kívül szállván meg, marhája elveszett, de nyomát meglegelte, először hirt adott a falubelieknek. Ha a nyomot azon falu határából ki nem vihették vagy magát a marhát megölve találták, ezen falu köteles volt kielégíteni a károsult embert s ezen felül a tisztek 12 forintra büntették, ha ki nem tudta adni a bűnöst vagy legalább azt kimutatni, hogy az elkövető nem falubeli volt. Ha a károsult nem talált hirtelen

1. Approb. Const. V. R. 66. edict.

2. Approb. Const. V. R. 12. edict.

3. Approb. Const. IV R. 14. edict.

4. Approb. Const. V. R. 16. edict.

5. Approb. Const. V. R. 19. edict.

6. Approb. Const. V. R. 18. edict.

a nyom követésre közbírónak nemes embert vagy tisztet, bármelyik falubeli hites ember is betölthette ezt a szerepet. Ha sem az állatot, sem a nyomot nem találták meg az illető falu határában vagy benne, a vád alól, azonnal felszabadult. A kerített és mezővárosok kivételek voltak annyiban, hogy ha a nyom a városba, vagy a kerített város határaiba vitt be, tartoztak ugyan a bevitt marhát felkeresni vagy a gonoszlevőt megfogni s a károsult embert kielégíteni, de a külső határbeli nyomok felvételével s követésével már nem voltak kötelesek.

Ha olyan városba vezetett a nyom, melyben a fejedelem fizetett hadai voltak, akkor ezek tartoztak kártérítéssel és nem a város. Sokadalmak idején elveszett marhákat sem nyomozni sem megfizetni nem tartoztak.¹

A város fejlődése és rendbentartása szempontjából Fehérvárra vonatkozólag azt kívánta a törvény, hogy akinek a háza szalmával fedett és kertje vesszőből font kerítéssel van ellátva az meghatározott időre bontassa le, mit ha nem tett volna meg az illető, másodszor is határnapot tűztek ki, ha ez sem használt, a harma dik határnapon házát teljesen elvesztette.

Országgyűlés alkalmával Fehérvárott a fejedelem udvarán és azokon kívül, kiket a fejedelem hivatott, senkinek szállást adni nem tartoztak, hogy kényszerüljenek házakat építeni, vagy maguknak pénzért szállást keresni.² Mivel Ó-Torda a háborús időkben igen megrongálódott s még ezt kiépíteni nem tudta, azért akinél különös szabad menedéklevel, vagy a fejedelem cimere nem volt, nem tarthatott számot ingyen gazdálkodásra, szekér és postáló adásra, de pénzért való ellátást mindenki kaphatott.⁴

A Váradon levő sáros uccák és gátak töltése ezen arányban volt kötelező: harmadrészét a nemesség a vitélő renddel, két részét pedig a városi rend csinálta, elkészítvén a céhek is a reájuk eső részt.⁴ A váradai vár árkanak ásása miatt, akinek háza elesett, kárának megtérítését a fejedelem kilátásba helyezte.⁵ A Váradon megtelepedett telkes emderek kötelesek voltak a fejedelmi táblának adót fizetni az 1638-ban kelt határozat értelmében.⁶ Mivel Zaránd vármegye alsó járása Jenő várának építésére rendeltetett, azért az ingyen munkát ott kellett teljesíteni. A vármegye adóját szintén a jenői erősség fenntartására fordították.⁷

Hidakat, töltéseket azoknak kellett fenntartani, akiké ezeknek jövedelme volt. Amely helyeken a vámot közös határozattal eltörölték senki a maga hatalmából fel nem állíthatta azo-

1. Approb. Const. V. R. 37. edict.

2. Approb. Const. II. R. 16. Cz. 1. cz.

3. Approb. Const. III. R. 56 Cz. 1. cz.

4. Approb. Const. V. R. 96. edict.

5. Approb. Const. V. R. 99. edict.

6. Approb. Const. V. R. 98. edict.

7. Approb. Const. V. R. 101. edict.

kat, 200 forint büntetés terhe mellett.¹ Ritkábban Kézdivásárhelyt, Zágónban és Tordán a nemesség vámadással nem tartozott.

A *salvus conductus* illetőleg végeztetett, hogy a végbeli főtiszteknél ott legyen a fejedelem *salvus conductusa* és cimere, hogy szükség esetén rögtön tudathassák a fejedelmet vagy másokat is. Magáncélokra felhasználni természetesen tilos volt. Aki a fejedelem *salvus conductus*át mutatta fel, annak ingyenes ellátással tartoztak utjában, ahova betért, ellenben, ha valaki e nélkül is ezt követelte volna, ha nemes volt perbe hívták s kétszáz forintra büntették a kár megtérülésén kívül.²

8. Hadügy, külügy

Hadindítás, nemesség, jobbágyság hadbavonulása, székelyek, szászok katonáskodása, zsoldos katonaság, külügy.

A fejedelem jogköreinek igen jelentős részét alkotta a hadindítás, békekötés és idegen uralkodókkal való szövetkezés joga. A fejedelem parancsára veszély esetén, akár teljes akár részleges hadjárat indítása vált szükségessé minden nemesi előjoggal élő rend tartozott hadbavonulni.³ Aki a megjelölt helyen és időben elfogadható ok nélkül meg nem jelent volna, azon ha egyházi nemes ember volt 12 forintot, más rendbeli nemes emberen pedig 25 forintot hajtottak be a megye tisztjei, főként, ha jobbágyságai voltak az illetőnek, de azok száma nem haladta felül a félkaput. Félkapunál nagyobb értékkel bíró nemes embert 75 forinttal birságolták meg, ha pedig egy kapun túlterjedt jószágá menynisége 100 forinttal sújtották.⁴ Ha valaki az idejében való nyilvános felszólítás ellenére makacsságból maradt volna távol az általános hadiszemlék, strázsaállások s a többi hadgyakorlatokról, vagy ha meg is jelent, de azok bevégezése előtt a fejedelem *salvus conductusa* vagy hiteles bizonyoságlevele nélkül eltávozott, mindennemű ingó vagyonát örökösen, ingatlan javait pedig örökáron visszaváltatónak elvesztette.⁵

A személy szerint való hadbaszállás idején az urak, főrendek, nemesség jó hadi készüllettel tartoztak hadbamenni. Ha távolmaradásukkal nagy hiányt idéztek volna elő ugyanazon hadjárat alatt, azon vármegye tisztjei a foglalkozásukhoz mérten büntették meg őket, meghagyva lovaik számának emelését nagyobb büntetés alatt, melynek két részét a vármegye hadiszükségeire fordították.⁶

Amely nemes embernek több megyében volt birtoka, amelyik megyéből akart, onnan indult hadba, ő maga sze-

1. Approb. Const. V. R. 91. edict.

2. Approb. Const. V. R. 58. edict.

3. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 1. cz.

4. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 2. cz.

5. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 3. cz.

6. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 4. cz.

mélyesen, vagy küldötte gyalog és lovas zsoldcsait, összegyűjtve minden megyéből.¹

Egyházhelyi özvegynemes asszony özvegysége alatt nem tartozott lovast küldeni a hadba, sőt egyéb rendbeli nemes asszony sem, kinek férje azon évben halt meg, ha félkapunál nagyobb jószágá nem volt.²

Urak, fő és nemes rendek, kik fizetett szolgálai voltak a fejedelemlnek, ha személyesen jelen voltak is a hadjáratban, de annyi birtokkal rendelkeztek, hogy szolgáláguktól eltekintve is tartoztak volna egy lovast állítani, kötelesek voltak azon lovakon kívül, melyekre fizetést kaptak, jószáguk arányában lovasokat hadba küldeni, szemlére előállítani. Aki pedig nem lovakra, hanem emberekre kapták a fizetést, birtokuk nagyságához képest küldtek lovasokat a vármegye zászlója alá.³ Amely szegény nemes ember szegénysége miatt lovas készütl-séggel nem állhatott elő, gyalogszerrel, jó felszereléssel ment hadba.⁴ Urak, fő és nemes rendek nemes emberekből álló szolgálai, kik birtokukról tartoztak volna lovast állítani, akár ott voltak uruk mellett a hadban vagy ha otthon hagyták is őket gondviselésre, kötelesek voltak zsoldost állítani a vármegye zászlója alá.⁵ Akiiket a hadbavonulás ideje éppen súlyos betegségben talált vagy különben sem voltak erre alkalmasok, erről a tisztektől bizonyáglevelet kaptak s személyük helyett jó felszereléssel állítottak zsoldosokat birtokukról.⁶

Azon fő és nemes emberek, kik más országban laktak, de itthon is volt birtokuk, annak nagyságához képest tartoztak zsoldosokat állítani, kik esküt tettek a fejedeleml és az ország hűségére, a mindenkori állapotokhoz szabott forma szerint.⁷ A városokban lakó nemesség nem tartozott személyesen hadba menni, de ha külső jószágá, öröksége volt, arról zsoldost kellett állítania, mivel nagy előny volt a nem személyes hadbavonulás, a védett helyen való lakás és éppen ezeknélfogva felényi jószágról tartoztak zsoldost állítani, mint a künnlakó nemesség.⁸

Midőnl a nemesség nem személyesen volt köteles hadba menni, maga helyett mindenki egy jó zsoldost, birtokáról pedig három kaputól egy lovast állított hadba. Egyházhelyi nemes emberek tizen állítottak egy lovat, fél kapun alul levő birtokúak nyolcan, félkapuval rendelkezők pedig hatan. Gyalogot minden két-két kaputól jól felszerelve egyet-egyet kellett állítani.⁹

1. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 15. cz.

2. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 5. cz.

3. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 6. cz.

4. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 7. cz.

5. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 8. cz.

6. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 9. cz.

7. Approb. Const. III. R. 91. Cz. 10. cz.

8. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 11. cz.

9. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 12. cz.

Kötelesek voltak a székelyek is katonáskodni, mert aki háború idején a kijelölt helyen és időben kellő ok nélkül meg nem jelent, fejvesztésre ítélték, mit csak birtoka árán háríthattott el magától.¹ Minden nemes, lófő, gyalog, vagy darabont és egyéb vitélző rend teljes és jó felszereléssel volt ellátva mindig, hogy szükség esetén rögtön indulhassanak a hadba.²

Hadba tartozott vonulni a szebeni királybíró, mint a szász egyetem grófja s a többi királybírák is a szász gyalogokkal együtt, két-két polgárember társaságában, kik a fejedelem mellett voltak. Akiket a fejedelem akart, közülük otthon is hagyhatótt, vagy hazaküldhetett. Mivel az ország három nemzetből állott, szükséges volt, hogy az egyezségek s más fontosabb dolgok miatt mindhárom nemzet két-két jeles emberrel képviseltesse magát a fejedelem mellett.³

Amely nemes ember hadjárat alkalmával hatalmaskodást követett el, a panaszos perlésére köteles volt a vármegye zászlója alatt megfelelni, ha a szükség úgy kívánta, a hadbírószékre is felment a dolog, hol döntés történt s az ítélet végre is hajtották azonnal, ha lehetett, ha pedig nem, a vármegye tisztjei későbbre halasztották.⁴

Háború idején zsoldos gyalogosait uraik nem vehették maguk nagy társzekerük mellé, hanem a vármegye zászlaja alá kellett bocsátani őket.⁵ Akinek zsoldosa vagy fia a háborúban elesett, mással pótolni azon hadjáratban nem volt köteles.⁶ A hódolt területen lakó nemesek tartoztak a végvárakba bemenni s ép úgy, mint más nemes ember, fejenként hadbaszállani, különben elvesztették nemesi szabadságukat.⁷

Béke idején minden hadbamenni tartozó ember teljes készséggel kellett, hogy ellátva legyen, ha a helyzet úgy kívánta, a főtisztektől hirdetett szemlén egész felszereléssel megjelenhessenek, mit ha komoly ok nélkül elmulasztottak volna, a köznemesen, kinek tiz ház jobbágya nincsen, 12 forintot vettek a tisztek, az ennél többel rendelkező nemesen 20 forintot, a három kapuval bíró embert pedig 40 forintba büntették. Ha valakinek elfogadható mentsége volt, annál inkább ha szolgálai ott voltak, nem fizetett semmit sem. Akik fogyatékos felszereléssel jelentek volna meg, az első szemlén megintették őket, a másodikon, ha köznemes ember volt, 12 forintot, ha főnemes ember volt, 24 forintot fizetett.⁸

A beszállásolásokat illetőleg békében az ingyen beszállásolást teljesen eltörölték s még fizetéssel sem lehetett az urak, nemesség és szászság birtokára beszállásolni. Ugyazin-

1. Approb. Const. III. R. 76. Cz. 20. cz.

2. Approb. Const. III. R. 76. Cz. 8. cz.

3. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 14. cz.

4. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 13. cz.

5. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 16. cz.

6. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 17. cz.

7. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 1. cz.

8. Approb. Const. III. R. 18. Cz. 3. cz.

tén papok, városi főtisztok házába, iskolákba, malmokba, matorokba s kórházakba sem, amit ha megtettek volna is, a tisztok rögtön kilakoltatták őket ami kárt okoztak, megtérítették s meg is büntették őket.¹

Békében a fejedelem maga mellett tartotta a katonaságot vagy a fiscalis városokban s gondoskodott róla, hogy rendes fizetésüket megkapják, amiből éljenek.²

A fejedelem jogkörének legfontosabb része volt a külpolitikai ügyek intézése. Az ő tudtán kívül senki idegen államokkal összeköttetést nem tarthatott fenn, követet vagy levelet nem küldhetett. Aki külföldről levelet kaptak, kötelesek voltak felbontatlanul átadni a fejedelemnek. Ha valaki az ellenségtől kapott levelet be nem mutatta, mint kém, fej és jószágvesztéssel büntették. Külföldre csak a fejedelem útlevelével lehetett menni, aki ez ellen vétett, elvesztette vagyonát s még utódai sem kapták vissza. Az ilyen embert minden tisztviselő, vég helyi katonája, harmincados köteles volt útjában feltartóztatni s a fejedelem elé szállítani.

A külföldre küldendő követeket a fejedelem választotta ki, ő látta el menedéklevelemmel őket, megbízólevelüket ő állította ki. A követek jelentését ő hallgatta meg s ő határozta meg a nekik adandó választ is. Mindezekből következik, hogy az országgyűléssel szemben a vezetőszerep az övé volt a külügyek intézésében.³

9. Adó és pénzügy

Adók, kincstári birtokok, bányák, dézsmák, belföldi vámok, határvámok vagy harmincadosok.

A királyi kincstár jövedelmi forrásait az adók, kincstári birtokok, bányák, dézsmák és a vámok törvényes jövedelmei képezték. Országgyűlésen megszavazott adó volt a kapuadó, melyet a nemesek jobbágysai fizettek. 1545. -ben egy kaputól 60 dénárt adtak, de a háborús idők nyomora miatt mindig emelkedett s 1634. -ben elérte a 22 forintot, de csak ez évben, mert a szükség így hozta magával. Ezután a kapuszám után való adózás módját az országgyűlés rendelte el az állapotok mivoltához képest.⁴ Az adó az adófizető község felszámolás szerint való kapuszámok után jár, mely felszámolás szerint 10 embert írtak egy kapuszámra, mely ha növekedett volna csak egy kapunak tartották továbbra is és ezek tartoztak a többieket segíteni tehetségükhöz képest. Ahol pedig a számuk csökkent, továbbra is változatlanul kötelesek voltak viselni az adózás terhét.⁵ Aki személyében szabadon bocsáttatott, de

1. Approb. Const. III. R. 21. Cz. 1. cz.

2. Approb. Const. III. R. 22. Cz. 1. cz.

3. Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelem jogköre. 33-44. l.

4. Approb. Const. III. R. 2. Cz. 1. cz.

5. Approb. Const. III. R. 2. Cz. 3. cz.

egyébként nem volt nemes és öröksége sem mentesített, a kapuszám után való adózás terhét viselni tartozott, ha a fejedelem adóját el nem engedte.³

A kapuszámlálásra s adóbeszedésre vagyonnal rendelkező pénztárosokat választottak minden megyében, segítséget rendelve melléjük a szolgabírák közül.⁴

A meghatározott időre mindenhol bekeltetett szolgálatni az adót. Akik elmulasztották, azoknak lajstromát az adószedők kiadták a vármegye vicispánjának, a szolgabírák megintették a hátralékosokat s ha 15 nap alatt sem szolgáltatott volna be, a vicispán a főbíróval tartozott kimenni s ha méltó mentségük nem találtatott, az adón felül 12 forintra büntették őket, melyben sem a fiscus, sem mások jószágá nem képezett kivételt.⁴ A tűzvésszel sújtott faluknak három évre leszállították az adójukat. Az adószedők a számlálás szerint való regestrumot leírták, a vármegyéken és székeshelyeken kihírdették s a vármegye pecsétje alatt valamelyik káptalanba beadták, hogy a földesurak kivehessék s nagyobb gondot fordíthassanak a jószágukról való adó beszolgáltatására. A káptalanok pedig párját tartoztak adni minden nemes embernek a maguk jószágának, ahányszor kívánták.¹ A kapuadó beszolgáltatásának terminusa: a Szent György-napi adónak fele június 1-ig, másik fele augusztus 1-ig, a Szent Mihály-napnak fele november 1-ig, második fele január 1-ig volt beszolgáltatható. A végházak építésére a kapuszám után 1 forintot fizettek.²

A kincstári birtokokat az 1615. évi törvénycikkely sorolja fel. Névszerint a következők: Huszt, Kővár, Szamos-Ujvár, Várad, Gyalu, Kolozs-Monostor, Fejervár, Déva, Fogaras, Görgény, Karánsebes, Lugos szabad városok és szabad mezővárosok, továbbá Törcs-Vára, Lippa, Jenő és a vashámorok, melyek végtőlfogva a fiscusé voltak. Több más birtokkal is rendelkezett régebben a kincstár, amelyeket azonban eladományozott, de most saját részére visszaszerezni elrendelt a törvény. A visszaszerzés határidejéül az 1528. évi medgyesi generális országgyűlést jelölték meg, mikor Géczy János a kormányzóságot letette.³ Ugyanis Báthory István, Lengyelország királya Báthory Zsigmond kiskorúsága idejére Géczy Jánost, Várad főkapitányát nevezte ki az ország kormányzójává.⁴ Akiknek ezen időpont után a felsorolt kincstári javakból adományozott birtokuk volt, azoktól s gyermekeiktől a

1. Approb. Const. III. R. 2. Cz. 4. cz.

2. Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve 114. l.

3. Approb. Const. III. R. 2. Cz. 7. cz.

4. Approb. Const. III. R. 2. Cz. 11. cz.

5. Approb. Const. III. 2. Cs. 11. cz.

6. Approb. Const. II. R. 8. Cz. 1. cz.

7. Kerékgyártó Árpád: Magyarország emléknapi ezeréves történetében, 221. l.

fejedelem nem vette vissza, hanem bizonyos összegben zálogosította a szolgálat és jószág minősége szerint. Akiktől pedig a kincstár számára lefoglalták a birtokokat, azoknak a fejedelem megadta a kellő ellenszolgáltatást, nehogy nyomorba juszanak. Ugyancsak visszaszerezte a fiscus a másoknál levő sóaknákat és egyéb bányákat is. Az 1615. évtől elzálogosított fiscalis javakat meghagyták továbbra is a birtokosoknak az összeg leteltéig s a birtok kiváltásáig. A fiscusnak azért szabadságában állott ezután is az adományozás, de csak viszály esetén, a fejedelemnek jogában állt bármikor kiváltani.¹ A kiváltás módja a következő volt: megkínálták az összeggel törvényesen hiteles személyek által 15 nap előtt a birtokost, ha ez bizonyos okból nem akarta volna a pénzt felvenni, vagy a fejedelemhez, ennek távollétében a kirendelt kormányzóhoz fordult igazsága érdekében s míg ebben az ügyben határozat nem volt, a birtokot elfoglalni nem lehetett. De aki csak makacsságból nem vette fel a pénzt és fordult a fejedelemhez, annak pénze és jószágja is odaveszett. A birtok kiváltásakor a birtokost jó, forgalomban levő pénzzel elégitették ki.²

Amely jószágokat és várakat az 1650. évi összeíráskor ellenkezés nélkül fiscalis birtoknak írtak be, örökre a fiscuséknak ismerték el, melynek visszaszerzésében a már említett módot követte a fiscus. Ha azonban ellenmondásra találtak az összeírók, vagy kétség merült fel az ilyen birtokokban, akkor rendkívüli határidőt tűztek ki, melyen, ha valaki bebizonyította örökös jogát, akkor a birtok felszabadult a fiscalitás neve alól, ami ugyan még nem jelentette azt, hogy a birtok már az övék, de törvényes birói úton kereshették jószágukat. Amely birtokokat a fiscuséknak ítélték az extraordinarius terminuson, a fiscus letette értük a zálogösszeget s elfoglalta a birtokokat. Ha valaki ezen visszafoglalás után bizonyította volna be az örökjogát a birtokra, akkor tartozott letenni azon összeget, melyet a fiscus neki letett s azután elnyerhette a birtokot.³

Az eddig fiscalisoknak nevezett jószágokon kívül bármi módon, hűtlenség, szerződés, magszakadás útján a fiscushoz jutott birtokokat nem tartották fiscalisoknak, ezeket vagy örökjoggal, vagy másként is eladhatta a fiscus,⁴ ugyancsak ha valami lappangó, vagy elhallgatott jogot vett észre a kincstár, megindította peres ügyét s amely jószágot így nyert el, örökös joggal eladhatta, ezeket nem tekintették fiscalisoknak.⁵

Tekintélyes jövedelmi forrásként szerepeltek a fiscusnál a bányák. Arany, ezüst, réz és kénésőbányát nyithatott és művelhetett, akinek módjában volt, de esküvel kötelezték arra hogy a bányából kikerülő ércnek tizedét a fiscus tárházához

1. Approb. Const. II. R. 8. Cz. 1. cz.

2. Approb. Const. II. R. 8. Cz. 2. cz.

3. Approb. Const. II. R. 8. Cz. 3. cz.

4. Approb. Const. II. R. 8. Cz. 4. cz.

5. Approb. Const. II. R. 8. Cz. 5. cz.

beszolgáltatja. Aki ez ellen vétett, először 500 forintra, másodszor ennek kétszeresével büntették. Más, közönséges ércű bányák műveléséből semmivel sem tartoztak a fiscusnak. Akik más birtokán műveltek bányát, a birtokossal alkudtak meg, kinek birtokán volt a bánya s az fizetett a fiscusnak is, a műveltető ettől mentes volt, kivéve ha valakinek a fiscussal szerződése jött létre.¹

A kénéső bányák kezdettől fogva fiscale bonumok voltak s a kénésővel való kereskedés a fiscus különösképpeni jövedelme volt, privát ember nem kapott reá engedélyt. De a fiscus nagyobb jövedelme kedvéért úgy rendelte el, hogy minden rendből való ember kereshette a kénésőt, a kincstár és a magán földesurak sérelme nélkül. A talált anyagot azonban kötelesek voltak a fiscus tárházába beszolgáltatni, melynek ~~vagy~~ 75 forinton vették be, másnak eladni tilos volt. Aki mégis megtette volna s rajtaérték, a vevőt és eladót is megfogták, a náluk levő kénésőt elvették s 500 forintban marasztalták el őket. A fiscalis tisztek viszont kötelesek voltak a mesterembereknek a szükséges kénésőt kiszolgáltatni, előnyben részesíteni az idegenekkel szemben.²

Művekké fel nem dolgozott aranyat és ezüstöt az országból kivinni nem lehetett, ha rajtaérték valakit, elvették tőle, beszállították a fiscus tárházába s 200 forintra büntették meg az illetőt. Ha utólag derült ki a dolog, vagy a kiszállított anyagot kellett visszahozni vagy értékét megfizetni s ezen felül 200 forint büntetést fizetni. Művekben levő aranyat és ezüstöt az ország lakóin kívül másoknak venni s az országból kivinni nem volt szabad, csak úgy, ha jó arany vagy ezüst pénzben fizették meg az árát. Az ország lakóinak meg volt engedve ezek kivitele is, de harmincadot fizettek tőle, kivéve a nemesi rendet, melyre ez csak akkor vonatkozhatott, ha nyereségre, kereskedés céljából vitték volna ki az ilyen tárgyakat. A ~~harmadosok~~ szigorúan felügyeltek erre, nehogy az arany és ezüst műveket s anyagot silány, veres közpénzen összevásárolják s kivigyék, nem hozva érte semmi hasznosat vissza az országba.³

Pénzverés miatt sem vihették ki az aranyat és ezüstöt ha itthon megfelelő pénzverő házak voltak, továbbá semmi kincset idegen helyen való letételre és tartásra kiszállítani nem lehetett.² Pénzt senki az ország rendei és a fejedelem beleegyezése nélkül nem verethetett s akinek pénzverőház építését meg is engedték, csak az ország és a fejedelem címere, titulusa és képe alatt verethették az akkori időben megengedett mennyiségű finom tartalomban.⁴ A XVI. és XVII. században az erdélyi fejedelmek magyar és lengyel pénzláb

1. Approb. Const. II. R. 9. Cz. 1. cz.

2. Approb. Const. II. R. 9. Cz. 2. cz.

3. Approb. Const. II. R. 16. Cz. 2. cz.

4. Approb. Coust. II R. 16. Cz. 5. cz.

szerint 100, 10, 5, 1 arany súlyú pénzdarabokat, tallérokat, garasokat és kisebb éremfajokat verettek.¹

A pénzhamisítást rendkívül szigorúan büntették. Ha nemes vagy városi ember követte el, örök hűtlenségben maradt, ha parasztember, élete a fejedelem kezében volt, de egyik kezét elvágták életbenmaradása esetén is. Tudatosan hamis pénzt használó emberek olyan büntetésbe estek, mint annak csinálói, de csak ha nagyobb mennyiségben, tíz-husz forint értőt akartak elkölteni.²

A poraranyat a fejedelem aranyváltóinak kellett beszolgáltatni. A maga birtokán bárki kereshetett aranyat, de a tizedét be kellett szolgáltatni a fejedelem tárházába. Más birtokán való poraranykeresés a tulajdonos engedélyétől függött, kinek fizetni tartozott az illető, de a tulajdonos már nem tartozott a fiscusnak semmivel sem.³

Sóaknak s annak jövedelmei tulajdonképpen csak a fejedelmet illették meg s ezért az ő engedélye nélkül sóbányát nyitni s művelni nem lehetett. Különben minden nemes ember a maga háza és jobbágysai szükségére a maga határán levő sót szabadon művelhette, de eladni abból senkinek nem volt szabad.⁴

Vasat csak akkor lehetett kivinni az országból, ha itthon el nem kélt s erről hiteles iratot tudtak felmutatni, különben az árú elvesztésével sújtották a merészkedőt.⁶ Ugyanez állott a rézről is. A rézbányák gondviselői tartoztak a polgároknak elegendő rezet adni. Salétromot kivinni az országból szintén tilalom alá esett.⁵ A fiscus számára való salétromfőzés a királyi földekeken ment végbe. A városok, urak, fő és nemes rendek a maguk szükségletére saját birtokukon vagy a földesúr engedélyével máshol is szabadon főzhették a salétromot, a a fiscus ezen ténykedésének akadályozása nélkül. Aki eladásra készített salétromot, először a fiscust kellett vele megkínálnia s ha ennek nem lett volna reá szüksége, adhatta el másnak.

Aki ezen határozatok ellen vétett s rajta kapták, elvették salétromát felszerelésével együtt, ha utána tudódott ki a dolog, kisebb hatalmaskodásban marasztalták el az illetőt. Aki pedig az országból kivitte volna, 200 forintra büntették a salétrom megtérítésével a táblára vagy székeshelyre idézván a fiscalis direktorok perbefogására.⁷

A fiscus jövedelmének jelentős részét képezték a dézsák is. Éppen ezért ha azokból valamit elidegenítettek az 1588. év után, ép úgy vették vissza, mint a többi fiscalis ja-

1. Berecz Sándor: Magyarország művelődésének története 134. l.

2. Approb. Const. III. R. 55. Cz. 2. cz.

3. Approp. Coust. II R. 16. Cz. 4. cz.

4. Approb. Const. III. R. 15. Cz. 1. cz.

5. Approb. Const. V. R. 100. edict.

6. Approb. Const. V. R. 50. edict.

7. Approb. Const. III. R. 59. Cz. 1. cz.

17x
vakat.¹ Némely helyen árenda fizetéssel váltották meg a dézsmát a fiscustól, de még az ilyen helyeken is a báránydézsmát természetben és nem pénzben kellett megadni, így a szászszágon, mely a kincstár saját tulajdona volt, Beszterce vidéke és a Bácsaság kivételével, mert itt nem úgy lehetett juhokat nevelni, mint például a havasalföldi határon.²

A birtokosoknak jogában volt a dézsmát bizonyos árendafizetéssel megváltani. Kik voltak ezek és mennyi az árendájuk, már szokásból tudták az emberek, de bizonyosan a fő és a viceárendátoroknál s az árenda beszedőknél levő regestrumok mutatták meg.³ Az árenda első részének fizetési ideje Szent György nap előtt két héttel kezdődött, s tartott Szent György nap után két hétig, a második rész fizetése Szent Márton nap előtt s utána szintén két hétig tartott. Ezen idő alatt mindenünnen be kellett szolgáltatni az árendát.³

Ad
A harmincadszedés meghatározott helyei: Törts-Vára, Vereslorony, Volkány, Karánsebes, Déva, Váradgya, Dész, Kolos-Monostor, Beszterce, Mármaros, Csik, Zsibó, Zsombor, Tasnád, Székelyhid, Várad, Debrecen, Jenő és Belényes voltak.⁴ A régi igaz vámot a káptalanhoz nyújtották be, hogy a kereskenők tudják magukat mihez tartani s hogy a harmincadosok tűf ne léphessenek rajta.⁵ Az ország és a kapcsolt részek határain belül semmiféle járókelőtől s kereskedő emberektől harmincadot nem vettek. Nemes ember saját határán termelt s nem pénzen vett javaiból nem tartozott harmincad és vámadással még ha kivitte is az országból. Ez a mentesség a parasztságra is kiterjedt, ha uruk holmiját szállították ide vagy oda. Az országból ki nem vitt marháktól harmincadadással és cédulapénzzel a szegénység nem tartozott.⁶

10. Gazdasági élet

Földbirtokok, szőlőbirtokok, Kereskedelmi élet.

A földbirtokokat illetőleg, ha egy falu több birtokos között oszlott meg, esetleges a fiscus és más földesurak között, akik házhellyel is rendelkeztek ott, ezen nagyobb birtokosok régi telkük arányában használhatták a szénaréteket, szántóföldeket, erdőket s egyéb haszonvételre szánt tartozékokat, a köz és nyomásban lenni szokott határokon kívül, szemben azokkal, kik egy-két házhely birtoklása címén velük egyenlő módon akarták használni a falu határát.⁷

1. Approb. Const. II. R. 10. Cz. 5. cz.
2. Approb. Const. II. R. 19. Cz. 6. cz.
3. Approb. Const. III. R. 19. Cz. 4. cz.
4. Approb. Const. II. R. 12. Cz. 1. cz.
5. Approb. Const. II. R. 12. Cz. 2. cz.
6. Approb. Const. II. R. 12. Cz. 4. cz.
7. Approb. Const. III. R. 29. Cz. 1. cz.

Ha egy falu határán 32 évig nem műveltek volna valamely szántóföldet vagy rétet s így azok gyeppé vagy nyomássá váltak, a szomszéd földesur, ki azon faluból való volt, a vármegyék vagy székek tisztjei közül kihivott egyet, egy királyi ember kíséretében s ezek előtt ha a falubeli öreg emberek segítségével be tudta bizonyítani az illető birtokok pusztát a kérdéses idő alatt, akkor kiosztották azokat a szomszéd birtokosok között, az eljárást megindító birtokos azon faluban levő ingatlanának arányában.¹

A szőlőkre vonatkozó rend szerint az 1628. év előtt fel fogott pusztát szőlők továbbra is új birtokosaik kezén maradtak, ha az örökösök a felszólítás ellenére sém fogták fel, sem az értük felkinált összeget nem vették fel. Amely szőlőt 3 évig parlagon hagytak az örökösök, jogában állt a legközelebbi rokonoknak vagy ennek nem léteiben a szomszédoknak, sőt idegennek is a birákát megkeresni effelől, kik határidőt tüztek ki a szőlő megművelésére. Ha az örökösök ekkor is elhanyagolták, a megkereső fél kérésére felbecsülték a birák annak értékét, mit a megkereső fél átadván azoknak, akiket illetett örök tulajdonába ment át a szőlő.

A bor értékesítésének módját a tiszték határozták meg a birtokos és egyházhelyi nemesség között, javaik mennyiségéhez képest. Aki ezen rend ellen vétett, 12 forinttal büntették s a megkezdett hordó fenekét kivágták vagy pedig az executor elvitte még akkor is, ha a nemes ember a saját házában kezdte el a rendkívüli »koresmát«. Ha a bor esetleg el is fogyott, a büntetést azért csak behajtották az illetőn. Amely birtokos olyan rossz bort kezdett meg, hogy eladásra alkalmatlan volt, a borkimérésben következő ember megköstöltatta azt a szolgabíróval vagy viceispánnal, kik ha meggőződtek az eset igazságáról, a rend szerint következő birtokosnak jogában állott megkezdeni saját borát. A fiscus kezénlevő jószágokban is ezen rend volt érvényben, de a büntetést nem a fiscus, hanem a tiszték saját javaiból kellett fizetni.

Paraszt ember nemes emberekkel versengve, azoknak beleegyezése nélkül nem kezddhetett koresmát, különben bad ezen büntetés terhe alatt kimérni,² hordója fenekét szabadon kivághatták: sört sem volt sza-

A méz és viasz eladásának módja is meg volt határozva. A maga majorságában termelt mézét, viaszát minden nemes ember szabadon eladhatta, sőt az országból is harmincad nélkül küldhette ki. Paraszt embertől is saját háza szükségére, de nem kereskedésre szabadon vehette meg ezeket. Kereskedésre való mézet és viaszt senkinek szedni és kivinni az országból nem volt szabad a fejedele-

1. Approb. Const. III. R. 32. Cz. 1. cz.

2. Approb. Const. III. R. 32. Cz. 1. cz.

lem tudta nélkül, mert az ezekkel való kereskedés joga a fiscus számára volt fenntartva. Akit rajta érték, a székre idézték s a második széken eldöntetlén ügye, a vett és adott érték kétszeresével marasztalták el minden jogorvoslás nélkül. Viszont a fiscus mézgyűjtőinek sem volt szabad sanyargatni a szegény népet, mert a residentiás embert saját bíróságán perelték, a residentiátlant pedig előljáró lisztje előtt s úgy büntették őket, mint akik tilalom ellenére adtak el mézet vagy viaszt.¹

Epp így a dézsmaszedőknek is kiméletesen kellett eljárni tisztükben, a dézsmát nem volt szabad kinn hagyniok sokáig a szegényeknek, mert Szent Márton napja után 2 héttel ha el nem szállították, nem tartoztak tovább gondot viselni rá. Túl messzire való szállítással sem volt szabad a szegény népet terhelni. A dézsmák cséplésében és nyomtatásában, ahol addig szokásban volt, a cséplőrészt kiadták a szegénységnek, rendesen a 10. mérést, de ha rossz volt a termés, ahhoz alkalmazták ezt is.²

Ha valakinek birtokára idegen állat tévedt s behajtotta, az ezért járó díj 2 dénár volt, de apró marháért 1 dénárnál nem lehetett többet venni. Aki többet követelt volna, 12 forintra büntették a tisztek. A marha behajtásának hatalmasul való ellenszegülés kisebb hatalmaskodás büntetést képezte.³

Halastavak védelme céljából, ha valakit hallopáson érték, díjával válthatta meg magát, ha pedig azután tudódott ki a dolog, 12 forintra büntették a kár megtérítésén kívül.⁴

Az utakra vonatkozó rendelkezések szerint, a szomszéd országokba vezető szabados utakon kívül más utakat használni nem lehetett, mert aki az tiltott utakra csak javítani és tisztítani merete volna is, örök hűtlenség vétkébe esett. A szabados utakon sem lehetett *salvus conductus* nélkül közlekedni.⁵ A hidak, töltések, utak jókarban tartására a vármegye tisztjei ügyeltek fel, kényszerítvén rendben tartásukra a falukat és városokat. Ha valakinek ezek hiányos volta miatt kára származott, az a falu vagy város, tartozott megtéríteni, melynek kötelessége lett volna a megcsináltatás. Ha olyan város határán történt a baj, mely a vármegye tisztjeitől nem függött, a kár megfizetésén kívül a fiscalis direktorok léptek fel s 200 forint büntetés fizetésére kötelezték az illető várost.⁶ Akinek törvényesen adományozott s használt vámos helye volt, hidakat, töltéseket, s egyéb, arra szükséges helyeket jó

1. *Approb. Const.* V. R. 34. edict.

2. *Approb. Const.* II. R. 10. Cz. 2. cz.

3. *Approb. Const.* III. R. 33. Cz. 1. cz.

4. *Approb. Const.* III. R. 36. Cz. 1. cz.

5. *Approb. Const.* III. R. 37. Cz. 1. cz.

6. *Approb. Const.* III. R. 38. Cz. 1. cz.

karban kellett tartania, mert különben 12 forintra büntet-
ték s az utas kárát is meg kellett térítenie.

Erdélyben a fejedelemség korában igen élénk volt a kereskedelmi élet. Külföldi kereskedők is nagy számmal jöttek be, így görögök, örmények, rácok, bolgárok, dalmaták, akik azonban eleinte csak Brassóig, Szászvárosig, Szebenig jöhettek s meg volt határozva, hogy mely utakon s holban rakodhattak le. Utóbb megszűnt e tilalom s II. Rákóczi György alatt kereskedelmi társaságokat alakítottak. Kereskedelmi jogot a fejedelem adott nekik.¹ A kincstár jövedelmének növelésére, egyes árúkkal való kereskedés jogát a fejedelem magának tartotta fenn, vagyis bizonyos árúkat monopoliumma tett.² A fejedelmek árszabályzatokat készítettek a kereskedők számára s annak pontos betartására szigorúan felügyeltek. Azonban a drágaságot, mely egyre fokozódott, ezzel letörni csak nem lehetett s lassankint a szabad kereskedés jutott érvényre. Bethlen Gábor uralkodása végén már a nemesek is kezdenek kereskedni, 1625-ben pedig törvényt hoznak arra, hogy a nemeseken kívül csak az kereskedhessék, akinek erre engedélye van a fejedelemtől.³

11. Bíraskodás

Az igazságszolgáltatás forumai: az oktavialis törvényszakok, törvényes székek, királyi ítélőszékek, Generalis országgyűlés, Földesúri törvénykezési jog. Rövid és hosszú folyamú perek, Birtoklevelek keresése, Adománylevelek.

Az igazságszolgáltatás főbb fórumaiként működtek az oktavialis törvényszakok, törvényes székek, a királyi ítélőszék és a generalis országgyűlés.

A nyolcadnapos törvényszakok tartásának rendje szerint az erdélyi nemeseké megkezdődött Szent Lukács napjának nyolcadán s tartott egy hónapig Besztercén vagy Medgyesen. A székelyeké vizkereszt nyolcadától kezdve három hétig működött Segesváron vagy Marosvásárhelyen, partiumbelieké pedig december első napjától kiindulva, szintén három hétig tartott Kolozsváron, egyik terminusba sem számítva bele a vasárnapokat.⁴

A vármegyékben és székhelyeken megtartott törvényes székek két vagy három napra terjedtek. Erre az időre azon vármegyék és székek főtisztjei is hazatértek, akik mint udvari szolgák a fejedelem mellett teljesítettek szolgálatot, nehogy távolmaradásuk a peres felek kárára legyen.⁵ A székeken való perelés módja a következő volt: Er-

1. Szilágyi Sándor! Erdélyország története, tekintettel mivelődésére. II. k. 416. l.

2. Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. 81. l.

3. Bíró Vencel; Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. 111. l.

4. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 2. cz

5. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 2. cz.

délyben és a kapcsolt megyékben a fő- és viceszolgabírák útján, a székekelyeknél pedig a székek esküttei útján megidéztek, a peres felett nyolcad, illetőleg tizenötöd nappal a szék kezdete előtt, hol a per folyama a táblai perekhez volt alkalmazva s ha a peres felek úgy kívánták, innen is kibocsátották őket, bizonyítékaik beszerzésére a második székig, hol az ítéletet kimondták.¹

Ha törvényes székek időpontja egybeesett két vármegyében s valamely peres fél személyes megjelenésre volt kötelezve mindkettőn, ilyen esetben az egyik helyen haladékokat adtak neki.² A székek magatartását nem lehetett megakadályozni, vagy zavarni más hivatalos eljárásokkal, például executiókkal, mert egész éven át ezekre bőven kínálkozott alkalom.³

Mint felsőbb fórumok, működtek a királyi ítélő-tábla és a generális országgyűlés. A tábla hatáskörébe tartoztak azon ügyek, melyekben ingatlanok örökösségét keresték s amelyekben a kiváltságok felmutatása is szükséges volt. Azonkívül az alsóbb székekről az ügydöntő pereket is ide fellebbezték. A generális országgyűlés pedig a hűtlenségi perekben mondott ítéletet.⁴ A tábla bíráit a fejedelem nevezte ki, valamint a tábla üléseinek helyét és idejét is a fejedelem kívánsága szerint állapította meg az országgyűlés. A táblán intézett ügyekben minden iratot a fejedelem nevében bocsájtottak ki. A fejedelem legfontosabb joga az igazságszolgáltatás terén a kegyelmezés volt.⁵ A királyi táblán indítandó perek rendje szerint a per indítója a terminus előtt Erdélyben nyolcad, a kapcsolt részekben tizenötöd nappal törvényes perbehívó levéllel megidézttette a peres felet s ha az ország határozatai úgy hozták magukkal, bizonyítékaik összegyűjtését a második terminusig megtehették, amelyen végleges ítéletet hoztak minden további perorvoslás nélkül. Ha valamelyik fél részéről senki sem jelent volna meg, makaessági ítéletet hoztak ellene, de úgy, hogy a betiltó a legközelebbi terminuson mutassa be bizonyítékait, ki ha még akkor sem jelent volna meg, a betiltás mellett véghatározatot hoztak az ügyben minden perorvoslat kizárásával.⁶ Aki a makaessági ítéletet be akarta tiltani, annak kiadása után a legközelebbi székig kellett megtennie s az első széken megjelennie, hogy betiltása okát adja, mikor azután döntésre került a sor ügyében. De ha a meghozott ítélet nem tetszett volna neki, perújítással élhetett ellene, mert a betiltás és novum nem zárják ki egymást, de jól kellett magát szerelnie, bizonyosságai

1. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 19. cz.

2. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 38. cz.

3. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 9. cz.

4. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 12. cz.

5. Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. 42-43. l.

6. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 13. cz.

val, mert innen csak egy fellebbezés volt lehetséges. A perújítást azonban csak a fellebbező levél kivétele előtt lehetett folyamatba helyezni.¹ A fellebbező levelet a törvényes széken adták ki, mindkét fél jelenlétében s ha valami hibát találtak benne, kijavították. Egyik fél távollmaradása esetén a másik fél kérésére is kiadták, kivéve, ha valami közügy képezte akadályát az illető peres félnek.² A makaessági ítélet után folyó perekben, ha a bíró valamelyik félnek hitelt ítelt s a másik fél betiltással akart élni, nyolcad nappal a tanuvallatás előtt kellett megtennie.³ A makaessági perekben hozott ítéleteket az ítélőmesterek nem adhatták ki magyarországi ügyekben csak a tizennegyedik, erdélyi ügyekben pedig a kilencedik napon, nehogy akiknek az úton valami bajuk történt, káruk származzék belőle, hanem mentségük legyen azoknak is.⁴

A törvénytiszakokon a peres felek személyes megjelenése nem volt minden esetben kötelező, csak a súlyosabb büntetteknel, úgy a hatalmaskodás öt esetében, a szándékos emberölést, foglalásokat tárgyaló perekben. Ez alól is volt kivétel, amennyiben, ha hirtelen felmerülő decretiális ügy akadályozta a megjelenést, az alperes ügyvéddel képviseltethette magát.⁵ Ha valaki személyes megjelenésre kényszerítette volna peres felét, olyan esetben mikor ennek szüksége nem forgott fenn s az alperest meg nem jelenése miatt makaessági ítéletben marasztalták el, ki ha bebizonyította, hogy személyes megjelenésre nem volt szükség, a felperest holt díjban marasztalták el.⁶

Az 1619. évi határozatok szerint a perek hosszú és rövid lefolyásuak lehettek. Mivel leggyakrabban a rövid perfolysmok fordultak elő, ezek eseteit is felsorolják, melyek szerint idetartoznak: »A nagyobb hatalmaskodás öt esetét, a kisebb hatalmaskodásokat, szándékos emberölést, hitbért, jegyajándékot, leánynegyedel, gvámságot, zálogos jószágokat, költéseket és kötelezéseket, letéteket és becsletenitéseket, hamis feladást, bármily módon idegen kéznél lévő levelek és okiratok, nemkülönben a szökevény, jobbbágyok és szolgák és más, az országnak ez iránt kelt törvényeiben különösen megjelöltek visszakövetelését tárgyaló ügyek.⁷ Ezen rövid folyamú perekben az ítéletki hirdetés napján a távollevők kára nélkül csak a szóbeli betiltás volt megengedve, azért az ítélőmesterek, 5ha az nap be nem tiltották az ítéletet, másnap már kiadhatták őket.⁸ A hosszú folyamú perekben minden peres két betiltással élhetett, ugyanazon a napon teher nélkül, a má-

1. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 21. cz.

2. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 41. cz.

3. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 32. cz.

4. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 35. cz.

5. Approb. Const. IV. 1. R. Cz. 15. cz.

6. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 16. cz.

7. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 11. cz.

8. Approb. Const. IV. R. 1 Cz. 18. cz.

sodik napon mindig csak teherrel.¹

Ha valaki régi pert akart másra átszállítani, amely már évek óta bíróság előtt nem volt, akkor az illető peres fél 3 hónappal a terminus előtt tartozott értesíteni levél útján a királyi biztosok által azt, kire át akarta szállítani az ügyet, annak rövid ismertetésével.²

A hivatalos igazságszolgáltató fórumokon kívül a földesuraknak is volt törvénykezési joguk. Paraszt emberek hatalmaskodásában ők voltak hivatva ítélet mondani, az eset megtörténte után nyolcad napra a szolgabíró jelenlétében. Ha az ítéletben nem nyugodott meg a vétkes, fellebbezhetett a vármegye első székére, hol az ügy bevégeztetett. Ha a földesur elmulasztotta volna a kitűzött napon az igazságlevést, a vármegyére idézték, ahol tartozott kötelességének eleget tenni. De ha ezen alkalmat is makacsul nem használta volna fel, másodszor is a székre idézték, hol a felperesek keresetén marasztalták el.³

A tisztok helyzetét illetőleg több articulus ad felvilágosítást. Az executorok kötelesek voltak törvényes parancsokra kimenni a pontos időben, nehogy a halasztgatás miatt kárt szenvedjen az illető peres fél. Ellenkező esetben perbe hívhatta őket a panaszos fél és ha nem tudták kellően igazolni magukat, az állásuktól is megfosztották őket.⁴ Az olyan helyekre, ahol a török miatt veszélyes volt a helyzetük, sokadmagukkal mentek, ahol pedig éppen nem volt tanácsos executio tartásra menni, onnan az illető helyek biráit hívták fel s azok segítségével intézkedtek ezekben az ügyekben.⁵

A háborús idők zavaraiiban vagy egyéb szerencsétlenségek alkalmával elveszett okmányok, birtoklevelek keresésében a következő eljárás volt használatos. Ha kiderült, hogy valakinek a birtokára vonatkozó leveleit mások elidegenítették, perbe hívatta az illetőket, akár a nyolcadnapos törvényszakra, akár illetékes bírájuk elé s ott megbízonyosodván azok vétkessége, kötelesek voltak megtéríteni mindazon károkat, melyeket a felperes ennek folytán szenvedett a levelek felkeresésének s ki nem adásának idejétől fogva. Egyben kitűzték az időpontot azok visszaszolgáltatására, melynek elmulasztása esetén a Hármaskönyv II. részének 34. pontja értelmében adósoknak nyilvánították őket, amellelt, hogy még a birtokos céljai érdekében, amit a levelekkel elérni akart, mindent meg kellett tenniök.⁶

Az adománylevelek elveszése esetén a fejedelem másikat állított ki, hogy a birtokos emiatt kárt ne szenved-

1. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 31. cz.

2. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 39. cz.

3. Approb. Const. IV. R. 1. Cz. 28. cz.

4. Approb. Const. III. R. 42. Cz. 2. cz.

5. Approb. Const. VI. R. 19. Cz. 2. cz.

6. Approb. Const. IV. R. 2.Cz. 1. cz.]

jen. Ha pedig valakinek birtokba iktatásáról szóló levele veszet volna el, szomszédait hívta bizonyágtételre, hogy törvényes iktatása megtörtént s így birtokától meg nem foszthatták, még ha oda adományoztatott volna is valakinek. Mihály vajda bejövetele előtt, ezen újabb adománytétel érvénytelenné vált s régi tulajdonosának új adománylevéllel visszaadatott s benne megerősítettett.¹ Ha valaki a törvényes iktatást megelőzve, tehát törvénytelen módon foglalt el egy birtokot, hogy az ellentmondókat elnémitsa s a törvényes örököst abból kizárja, az ilyen erőszakos foglalót a birtokról eltávolították s jogos tulajdonosainak juttatták vissza.² Egyébként is csak a törvényesen megválasztott uralkodók törvényesen kelt adományai birtak állandó érvénnyel, tehát a már említett Mihály vajda, kinek címe, melyet kiadott, rendeletein vagy levelein használt: Mihály havaseli Oláhország vajdája, ő cs. k. felségének tanácsosa, Erdélyben helytartója s a hozzátartozó részekben levő seregének főkapitánya³ — volt minden adománya hatályon kívül helyeztetett személyes uralma után. Ugyancsak így Básta György és Székely Mózesé is. Kivételt képeztek a katonák, akiknek különleges helyzetüknél fogva Mihály vajda adományai is érvényben maradtak továbbra is, tudniillik érdemeik jutalmául, mert olyan nehéz körülmények között teljesítettek szolgálatot az országnak.⁴

Ha valamely nemes embernek egyáltalán nem volt örököse, kire birtokát hagyhatta volna, akkor a fiscusra szállt, melyy azután ezt nyilvánosságra hozta, hogy ha valaki kifogást emelne a fiscus öröklése ellen, törvényes úton eljárhassanak az ügyben. A fiscus a tulajdonában levő birtokokból adományokat is tehetett, eladományozhatta az olyan birtokokat is, melyeknek birtokába azok tulajdonosainak hűtlensége folytán jutott.⁵ Azonban előállhatott az az eset is, hogy a hűtlenek vagy pártütők javai között olyan birtok is volt, melyet zálogos joggal birtak, melyről ha igaz örököseik bebizonyították tulajdonjogukat, a végrehajtás idején vagy a bíróságnál az ítélet meghozatala előtt, tartozásukat kiegyenlítették, azonnal visszaadatott kezükbe.⁶ A 100 forint értékű zálogról az alsóbb törvényszéken intézkedtek s fellebbezés nem volt lehetséges, a tiszta 100 forintig terjedő adósságot pedig rövid perrel volt szokásos tárgyalni.⁷ Ha valaki az adóson sehogyan sem tudta tartozását megvenni, illetékes bírása elé idéztette az adóst, ahol azonnal elégtételt szolgáltatott neki. Időhaladékról szóló parancsot a peres felek veszélyeztetése miatt nem adtak ki, föltéve, ha valaki nem a fejedelem vagy az ország szolgálata miatt volt akadályozva.⁸

1. Approb. Const. IV. R. 13. Cz. 2. cz.

2. Approb. Const. IV. R. 13. Cz. 6. cz.

3. Szádecky Lajos: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben 193. l.

4. Approb. Const. IV. R. 13. Cz. 5. cz.

5. Approb. Const. IV. R. 13. Cz. 6. cz.

6. Approb. Const. 7. Cz. 1. cz.

7. Approp. Const. IV. R. 7 Cz. 2. cz.

8. Approp. Const. IV. R. 2. Cz. 1. cz.

Tartalomjegyzék.

Bevezetés.	3
1. Föld és népc.	
Erdély földrajzi helyzete. Lakosságának, a magyarok, székelyek, szászok, oláhok és szerbek viszonyainak ismertetése	4
2. A fejedelem és udvara.	
Fejedelemválasztás, fejedelmi tanács, a fejedelem uralkodói jogköre	7
3. Egyházi társadalom.	
Jezsuiták, ferencrendiek, világi papok. A katolikus egyház vagyoni és jövedelmi szempontból. Protestáns papság szerepe Erdélyben. Oláh papság	8
4. Világi társadalom.	
Nemesek és kiváltságosaik, jobbágyság és terheik, közhivatali tisztviselők, iparosok, hajdúk, cigányok	11
5. Alkotmány és törvényhozás.	
Fejedelmi conditio, mint az alkotmány védője. Az egyes conditiók. Törvényhozás	16
6. Hitélet és szellemi művelődés.	
Törvényesen bevett felekezetek, el nem ismert felekezetek, vallási viszonyok, kulturális élet	19
7. Belügyi kormányzás és közigazgatás.	
Személy és vagyonbiztonság, nyomkeresés, utcák, gátak, hidak, töltések, utak karbantartása. Salvus conductus	21
8. Hadügy, külügy.	
Hadindítás, nemesség, jobbágyság, hadbavonulás, székelyek, szászok katonáskodása, zsoldos katonaság, külügy	26
9. Adó és pénzügy.	
Adók, kincstári birtokok, bányák, dézsmák, belföldi vámok, határvámok vagy harmincadok	29
10. Gazdasági élet.	
Földbirtokok, szőlőbirtokok. Kereskedelmi élet	34
11. Biráskodás.	
Az igazságszolgáltatás fórumai: az oktavialis törvényszakok, törvényes székek, királyi ítélőtábla. Generális országgyűlés. Földesúri törvénykezési jog. Rövid és hosszú folyamú perek. Birtoklevelek keresése. Adománylevelek	37